

EURO · ASIAN

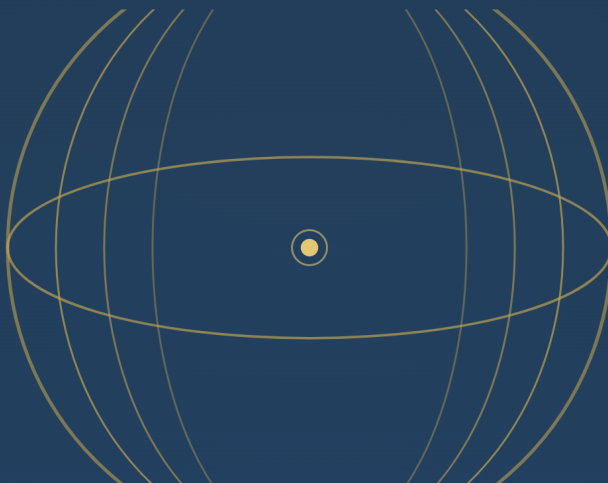
JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Xalqaro elektron ilmiy jurnal

2026

№ 1

SENTABR / SEPTEMBER

BU SONDA

TA'LIM HUQUQI VA SIFATI

Huquqiy kafolatlar va oliy ta'lim transformatsiyasi

PEDAGOGIKA VA AKADEMIK YETAKCHILIK

Inklyuziv ta'lim, pedagogik muloqot, kafedra boshqaruvi

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH

Qonunchilik, jamoat xavfsizligi va AKT

KRIPTO-AKTIVLAR HUQUQI

Mayning va maxsus huquqiy rejim

SMART DIAGNOSTIKA

Mashina o'rganish orqali disk nosozligini bashoratlash

OPEN ACCESS · PEER-REVIEWED · DOUBLE-BLIND REVIEW

MUNDARIJA

CONTENTS • СОДЕРЖАНИЕ

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi: huquqiy kafolatlar va rivojlanish yo'nalishlari <i>Axmadova Dilnoza</i>	4-5
Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim sifatining bugungi muammolari va yechimlari <i>Xolmirov Begali Abdixamidovich, Abdukarimova Nodira Abdudjamilovna</i>	6-11
Zamonaviy jamiyatda inklyuziv ta'limning shakllanishi, rivojlanishi va asosiy bosqichlari <i>Aliqulov Doniyor Shuhrat o'g'li</i>	12-15
Kripto-aktivlar mayningini huquqiy tartibga solishning yangi modeli: O'zbekiston tajribasi <i>Xolmirov Begali Abdixamidovich</i>	16-19
Гийёхвандлик воситаларининг ноқонуний айланмасига қарши қонунчиликни тақомиллаштиришда миллий ва халқаро тажриба <i>Ганиев Ботир Мухитдинович</i>	20-23
Гийёхвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг жамоат хавфсизлигига таъсирини камайитиришда халқаро тажрибалар <i>Ганиев Ботир Мухитдинович</i>	24-28
Гийёхванд моддаларнинг ноқонуний айланмасида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга қарши кураш стратегияси <i>Ганиев Ботир Мухитдинович</i>	29-33
Мулоқотни ташкил этишнинг психологик-педагогик шартлари <i>Ганиев Ботир Мухитдинович</i>	34-39
SMART ma'lumotlari asosida disk nosozliklarini mashina o'rganish modellari yordamida bashoratlash <i>Xolmurov Shamurod Abdihamidovich</i>	40-44
Oliy ta'lim tashkilotlarida kafedra mudirining akademik yetakchilik va o'quv-uslubiy faoliyatni boshqarishdagi roli <i>Tohirov Zufar Muzaffar o'g'li, Murodullayev Shohruh Xabibullo o'g'li, Otaxonova Maftuna To'liqinbekovna</i>	45-49
Raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari <i>Rizayeva Yulduz Mamir qizi</i>	50-54

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM TIZIMI: HUQUQIY KAFOLATLAR VA RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Axmadova Dilnoza Iskandar qizi

O'zbekiston Milliy universiteti, Yurisprudensiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ORCID: 0009-0000-0939-9212

E-mail: dilnozaaxmadova70@gmail.com

Tel.: +998 93 098 23 09

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ta'lim olish huquqi milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalari asosida tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt qoidalarida belgilangan huquqiy kafolatlar yoritiladi. Shuningdek, ta'lim tizimini raqamlashtirish, hududiy tenglikni ta'minlash, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va xalqaro tajribani milliy tizimga moslashtirish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, ta'lim olish huquqi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar, xalqaro huquq, huquqiy kafolat, ta'lim sifati.*

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье анализируется право граждан Республики Узбекистан на образование на основе национального законодательства и норм международного права. Рассматриваются гарантии права на образование, закреплённые в Конституции Республики Узбекистан, Законе «Об образовании», Всеобщей декларации прав человека и Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах. Особое внимание уделено цифровизации образования, обеспечению территориального равенства, повышению профессионального потенциала педагогов и адаптации международного опыта к национальной системе.

Ключевые слова: *Конституция Республики Узбекистан, право на образование, Закон «Об образовании», социально-экономические права, международное право, правовые гарантии, качество образования.*

EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: LEGAL GUARANTEES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstract. The article analyzes the right of citizens of the Republic of Uzbekistan to education on the basis of national legislation and international law. It examines the guarantees established by the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On Education", the Universal Declaration of Human Rights, and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Particular attention is paid to digitalization, territorial equality, professional development of teachers, and the adaptation of international experience to the national education system.

Keywords: *Constitution of the Republic of Uzbekistan, right to education, Law on Education, socio-economic rights, international law, legal guarantees, quality of education.*

KIRISH

Inson huquq va erkinliklarini himoya qilish har bir demokratik davlatning tayanch vazifalaridan biridir. Fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy huquqlari, jumladan ta'lim olish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi darajasida e'tirof etilgan. Milliy qonunchilik BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi hamda 1966-yilda qabul qilingan Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning umume'tirof etilgan qoidalariga muvofiq shakllantirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimning ta'lim olish huquqi belgilangann. Ushbu konstitutsiyaviy norma "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda rivojlantirilib, ta'lim shakllari, davlat kafolatlari va ta'lim oluvchilarning huquqlari mustahkamlangan. Umumiy o'rta ta'limning majburiyligi, davlat grantlari va stipendiyalar, shuningdek masofaviy, kechki hamda boshqa ta'lim shakllari aholining turli qatlamlari uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ta'lim tizimining huquqiy asoslari, davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlari, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish masalalari mahalliy hamda xorijiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va Hukumat qarorlari mamlakat ta'lim tizimining normativ-huquqiy poydevorini tashkil etadi.

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy-huquqiy, tizimli va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Milliy qonunchilikdagi ta'lim olish huquqi xalqaro huquq normalari bilan qiyoslandi, ta'lim tizimidagi islohotlarning huquqiy va amaliy jihatlari umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish jarayonlari mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ehtiyoji bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda ta'lim mazmunini yangilash, zamonaviy o'qitish usullarini joriy etish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va raqamli texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Raqamli ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish hududiy nomutanosiblikni kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, internet infratuzilmasining sifati, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, elektron resurslarning mazmuni va ta'lim natijalarini xolis baholash mexanizmlari muntazam takomillashtirilishi lozim.

Ta'lim sifatini hududlar kesimida bir xil darajada ta'minlash, pedagog kadrlarning kasbiy malakasini oshirish, o'quv dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish va innovatsion metodlardan samarali foydalanish hal etilishi zarur bo'lgan vazifalardir. Bunda davlat organlari, ta'lim muassasalari, pedagoglar, ish beruvchilar va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarining asosiy maqsadi sifat, ochiqlik va teng imkoniyatlarni ta'minlashdan iborat. Xalqaro tajribalarni, jumladan Finlandiya ta'lim yondashuvlarini o'rganish foydali bo'lsa-da, ularni milliy sharoit, hududiy xususiyatlar va mavjud resurslarni hisobga olgan holda tatbiq etish zarur.

Kredit-modul tizimi, masofaviy ta'lim, davlat grantlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur islohotlarning barqaror natijasi huquqiy normalarning amalda izchil bajarilishi, ta'lim sifati monitoringi va pedagoglarning kasbiy rivojlanishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). 2023-yil 30-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948-yil 10-dekabr.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. 1966-yil 16-dekabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: Lex. uz.

YANGI O‘ZBEKISTONDA OLIY TA’LIM SIFATINING BUGUNGI MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Xolmirov Begali Abdixamidovich

Oliy ta’limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi, Ta’lim tashkilotlari faoliyatini monitoring qilish bo’limi boshlig’i
ORCID: 0000-0003-2123-3121 | E-mail: begalixolmirov@gmail.com

Abdukarimova Nodira Abdudjamilovna

Oliy ta’limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi, Ta’lim tashkilotlari faoliyatini monitoring qilish bo’limi bosh mutaxassisi

ORCID: 0009-0000-6551-2160 | E-mail: nodiraabdukarimova1980@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimini isloh qilish, oliy ta’lim tashkilotlari soni va talabalar qamrovini oshirishdan sifat bosqichiga o‘tish masalalari tahlil qilingan. Universitetlarga berilgan akademik va moliyaviy mustaqillik, HEMIS platformasi, kredit-modul tizimi (ECTS), dual ta’lim va ilmiy natijalarni tijoratlashtirish mexanizmlarining ta’lim sifatiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish va oliy ta’limni formal reyting ko‘rsatkichlaridan real natijadorlikka yo‘naltirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: *Yangi O‘zbekiston, oliy ta’lim sifati, inson kapitali, kredit-modul tizimi, HEMIS, dual ta’lim, akademik mustaqillik, ta’lim transformatsiyasi, mehnat bozori, xalqaro reyting.*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируется переход системы высшего образования Нового Узбекистана от количественного расширения к качественному развитию. Рассматривается влияние академической и финансовой самостоятельности университетов, платформы HEMIS, кредитно-модульной системы ECTS, дуального обучения и механизмов коммерциализации научных результатов на качество образования. Предложены практические меры по повышению конкурентоспособности выпускников на рынке труда и переходу от формальных рейтинговых показателей к реальной результативности.

Ключевые слова: *Новый Узбекистан, качество высшего образования, человеческий капитал, кредитно-модульная система, HEMIS, дуальное обучение, академическая самостоятельность, трансформация образования, рынок труда, международный рейтинг.*

CURRENT CHALLENGES AND SOLUTIONS FOR HIGHER EDUCATION QUALITY IN NEW UZBEKISTAN

Abstract. This article analyzes the transition of higher education in New Uzbekistan from quantitative expansion to qualitative development. It examines the impact of academic and financial autonomy, the HEMIS platform, the ECTS credit system, dual education, and the commercialization of research results on education quality. Practical recommendations are proposed to improve graduate competitiveness in the labour market and to shift institutional priorities from formal ranking indicators to measurable outcomes.

Keywords: *New Uzbekistan, higher education quality, human capital, ECTS, HEMIS, dual education, academic autonomy, education transformation, labour market, international rankings.*

KIRISH

Oliy ta’limning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni

Bugun O‘zbekistondagi qaysi sohaga qaramang — xoh u raqamli texnologiyalar bo‘lsin, xoh ishlab chiqarish yoki zamonaviy energetika — hamma joyda bitta jiddiy muammo ko‘zga tashlanmoqda. Bu ham bo‘lsa, zamonaviy fikrlaydigan, amaliy jarayonlarni puxta biladigan tayyor mutaxassislarning yetishmasligidir [4]. Zamonaviy zavodlar qurish, eng so‘nggi texnologiyalarni olib kelish mumkin, lekin ularni boshqaradigan, tizimni yurita oladigan aqlli insonlar bo‘lmasa, bu investitsiyalardan naf chiqmaydi [5]. Mana shuning uchun ham bugun inson kapitali, ya’ni bilimli va malakali yoshlar mamlakat iqtisodiyotini olg‘a boshlovchi asosiy kuchga aylandi.

Bu zanjirning eng muhim bo‘g‘ini esa — oliy ta’lim tizimidir [2]. Endi oliy o‘quv yurtlari shunchaki to‘rt yil dars o‘tib, faqat diplom berish bilan cheklanadigan muassasa bo‘lishdan chiqishi kerak. Bugungi bozor talabi mutlaqo boshqacha: bizga diplomi bor emas, real bilim va amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lgan, dunyo bilan bellasha oladigan yoshlar zarur. Demak, oliy ta’limda sifatni oshirish — shunchaki navbatdagi reja emas, balki mamlakat kelajagini belgilaydigan eng hayotiy va kechiktirib bo‘lmas ehtiyojdir [1].

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Ushbu maqolani yozishdan asosiy maqsad — so‘nggi yillarda oliy ta‘lim tizimida amalga oshirilgan katta islohotlar qog‘ozda qolib ketmay, hayotda qanday natija berayotganini ochiq-oydin tahlil qilishdir. Biz tizim qanchalik o‘zgarganini va haqiqiy transformatsiya jarayonida qanday to‘siqlarga duch kelayotganimizni ko‘rib chiqishimiz kerak.

- OTMlar soni va talabalar qamrovining oshishi ta‘lim sifatiga qanday ta‘sir qilganini baholash.
- Akademik va moliyaviy mustaqillik hamda kredit-modul tizimining amaliy natijalarini tahlil qilish.
- Professor-o‘qituvchilarning ilmiy salohiyatini oshirish va amaliyotchi mutaxassislarni ta‘lim jarayoniga jalb etish yo‘llarini aniqlash.
- HEMIS va boshqa raqamli tizimlarning shaffoflik hamda korrupsiyaning oldini olishdagi rolini baholash.
- Oliy ta‘lim tashkilotlari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada normativ-huquqiy hujjatlar, oliy ta‘limni rivojlantirishga oid strategik hujjatlar va tahliliy manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda muammoli tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar oliy ta‘lim qamrovi, boshqaruv mustaqilligi, professor-o‘qituvchilar salohiyati, ta‘lim dasturlari, raqamlashtirish va mehnat bozori bilan integratsiya mezonlari bo‘yicha umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Oliy ta‘limdagi miqdoriy qamrovdan sifat bosqichiga o‘tish

Universitetlar soni va talabalar qamrovi

Yaqin-yaqingacha ham yurtimizda o‘qishga kirish katta bir muammo, yoshlar va ota-onalar uchun nihoyatda murakkab jarayon edi. Respublikada bor-yo‘g‘i 70 tacha oliygoh bo‘lib, maktab yoki kollejni bitirgan yoshlarning atigi 9 foizi talaba bo‘la olardi, xolos. Qolgan 91 foiz yoshlar esa tizimdan tashqarida qolib ketardi. Keyingi yillarda bu borada keskin burilish bo‘ldi: OTMlar soni 200 tadan oshdi, yoshlarni oliy ta‘lim bilan qamrab olish darajasi esa qariyb 38-40 foizga chiqdi [3].

Bu — juda katta raqam va yaxshi natija. Ammo tangananing ikkinchi tomoni ham bor: miqdor keskin o‘sgan joyda sifatni saqlab qolish qiyin kechadi. Hozir hamma tushunib turibdi — oldimzdagi eng katta vazifa endi oliygohlar sonini ko‘paytirish emas, o‘sha ochilgan joylarda berilayotgan bilim darajasini ko‘tarishdir. Aks holda, qo‘lida diplom tutgan o‘n minglab ishsiz yoshlar qatlamini yaratib qo‘yishimiz hech gap emas.

Davlat, xorijiy va nodavlat oliy ta‘lim tashkilotlari o‘rtasidagi raqobat

Ilgari oliy ta‘lim faqat davlatning qo‘lida edi. Monopoliya bor joyda esa rivojlanish sekinlashadi. Bugungi kunda bozorga xorijiy universitetlarning filiallari va eng muhimi, xususiy (nodavlat) OTMlar kirib keldi [2]. Bu nima berdi? Birinchidan, davlat oliygohlari faoliyatini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirishga majbur bo‘ldi. Chunki talaba endi tanlay oladi: davlatnikida o‘qisinmi yoki sharoiti va o‘qitish metodikasi zamonaviyroq bo‘lgan xususiy oliygohdami?

Nodavlat OTMlarning ko‘payishi ta‘lim bozorida sog‘lom raqobatni shakllantirmoqda. Eng yaxshi professor-o‘qituvchilar, zamonaviy laboratoriyalar va qulay o‘quv binolari uchun kurash ketyapti. Xorijiy universitetlar esa o‘zining tayyor xalqaro standartlarini olib kirdi, bu esa milliy oliygohlarimiz uchun o‘ziga xos namuna vazifasini o‘tamoqda [8]. Biroq, xususiy universitetlarning hammasida ham sifat bir xil emas. Hozirgi kunda litsenziya olgan har bir yangi oliygoh faqat pul ishlashni emas, balki jamiyat oldidagi mas‘uliyatni ham his qilishi, davlat esa buni qat‘iy nazoratga olishi kerak.

Akademik va moliyaviy mustaqillikning boshqaruv samaradorligiga ta‘siri

Yaqindagina nufuzli OTMlarga akademik va moliyaviy mustaqillik berildi [3]. Bu nima degani? Ilgari universitet rektori yoki ilmiy kengashi vazirlikning ruxsatisiz birorta o‘quv rejasini o‘zgartira olmasdi, o‘z puliga bitta kompyuter ham sotib olishga haqli emasdi. Hamma narsa tepadan buyruq bilan bo‘lardi. Mustaqillik berilishi bilan universitetlarga erkinlik berildi: ular o‘z o‘quv dasturlarini bozor talabidan kelib

chiqib o'zlari tuzyapti, topgan daromadlarini professor-o'qituvchilarning oyligini oshirishga, yangi laboratoriyalar qurishga sarflay olyapti.

Lekin bu erkinlik hamma ham birdek universal yechim bo'lmadi. Ko'p oliygohlar yillar davomida tayyor buyruq bilan ishlashga o'rganib qolgani uchun, mustaqillik berilganda nima qilishni bilmay, boshqaruvda qiyinchiliklarga duch keldi. Menejment (boshqaruv) tizimi oqsamoqda. Erkinlik — bu shunchaki huquq emas, bu birinchi navbatda ulkan javobgarlikdir. Universitetlar endi o'z xatolari va o'z muvaffaqiyatlari uchun o'zlari javob berishni o'rganishi — oliy ta'lim transformatsiyasining eng muhim poydevoridir.

2. Professor-o'qituvchilar tarkibini rivojlantirish va ilmiy salohiyat

Ilmiy darajalar va real ilmiy natijadorlik

Har qanday zamonaviy universitetning kuchi va darajasi uning binolari bilan emas, dars berayotgan professor-o'qituvchilarining ilmiy salohiyati (ilm-fan ulushi) bilan o'lchanadi [8]. So'nggi yillarda mamlakatimizda falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajalarini berish tizimi ancha soddalashtirildi, himoya qilish jarayonlaridagi ortiqcha byurokratiyaga chek qo'yildi. Maqsad aniq edi — universitetlardagi ilmiy salohiyat ko'rsatkichini oshirish.

Biroq, bu jarayonda ham miqdor ortidan quvib, sifatni yo'qotib qo'ymaslik eng muhim masala bo'lib qolmoqda. Ilmiy darajali xodimlar soni ko'payayotgani yaxshi, albatta. Lekin o'sha yozilgan dissertatsiyalar, olingan unvonlar shunchaki oylikka qo'shimcha haq olish yoki diplom ustida "PhD" degan yozuv turishi uchun xizmat qilyaptimi yoki iqtisodiyotdagi real muammoni hal qilyaptimi? Haqiqiy natijadorlikka erishish uchun ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga, ishlab chiqarishga bog'lash shart. Shundagina professor-o'qituvchining ilmiy salohiyati talabaga berayotgan bilimida ham aks etadi.

Xorijiy tillarni bilish va xalqaro ekspertlarni jalb etish

Bugun dunyo ilm-fani jadal rivojlanmoqda va uning katta qismi ingliz tilida e'lon qilinmoqda. O'z ustida ishlamaydigan, xalqaro jurnallardagi yangiliklarni o'qiy olmaydigan professor-o'qituvchi talabaga 10-15 yil oldingi eski bilimlarni berishdan nariga o'tolmaydi. Shuning uchun ham hozir professor-o'qituvchilarning xalqaro til sertifikatlariga ega bo'lishi, malaka oshirish uchun xorijga yuborilishi oddiy holga aylandi.

Shu bilan birga, oliygohlarimizga chet ellik mutaxassislar, professorlarni jalb qilish trendi kuchaydi [3]. Bu jarayon mahalliy professor-o'qituvchilarimiz uchun o'ziga xos tajriba maktabi bo'lmoqda. Ammo bu yerda ham muhim muammo bor: ko'pincha xorijdan yuqori malakali olimlar o'rniga o'rtacha salohiyatli mutaxassislarni shunchaki "OTM reytingini ko'tarish uchun" taklif qilish holatlari uchrab turadi. Bizga faqat xorijiy mutaxassis jalb qilinganini ko'rsatuvchi formal hisobot emas, balki talabaning fikrlashini o'zgartira oladigan, fanni eng zamonaviy metodika bilan tushuntiradigan haqiqiy ekspertlar kerak.

Kredit-modul tizimida professor-o'qituvchining yangi roli

Oliy ta'limga kredit-modul tizimining kirib kelishi nafaqat talabalarni, balki professor-o'qituvchilarni ham mutlaqo yangi sharoitga solib qo'ydi [6]. Ilgari professor-o'qituvchi auditoriyaga kirib, 80 daqiqa konspektini o'qib berar, talaba uni yozib olib, imtihonda qaytarib gapirsa bo'ldi edi. Endi bu ta'lim jarayonining modeli o'zgardi. ECTS tizimida talaba mustaqil o'qishi kerak, professor-o'qituvchining vazifasi esa unga yo'nalish berish, ya'ni tayyor ma'ruza matnini yetkazuvchidan maslahatchiga (kontent-menejerga) aylanishdir [6].

Bu jarayon o'qituvchidan juda yuqori kasbiy kompetensiyani va darsga jiddiy tayyorgarlikni talab qilmoqda. Negaki, zamonaviy axborot asrida talaba mavzuga oid ma'lumotni internetdan osongina topa oladi. Demak, professor-o'qituvchi darsda mustaqil tahlil va amaliy tajribani — tahlilni, muammoni hal qilish yo'llarini va amaliy tajribani berishi shart. Afsuski, hali ham ko'p o'qituvchilarimiz an'anaviy yondashuvlardan to'liq voz kecha olmayapti. Kredit-modul tizimini shunchaki formal baholash mexanizmi deb tushunadiganlar bor. Haqiqiy transformatsiya esa o'qituvchining dars o'tish madaniyati va dunyoqarashi o'zgargan joyda boshlanadi.

3. Ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish va fan-ishlab chiqarish integratsiyasi

Nazariya va amaliyot integratsiyasi: mehnat bozori talablari

Yillar davomida oliy ta'lim tizimimizdagi asosiy muammolardan biri — bu o'quv dasturlari mehnat bozori va amaliyotdan uzilib qolgani edi. Talaba to'rt yil davomida auditoriyada kitob ko'rib, formulalarni yodlab, zavod yoki korxonaga borganda universitetda olgan bilimlari ishlab chiqarish talablariga to'liq mos kelmasligiga duch kelardi. Bugun bu masofani qisqartirish uchun o'quv rejalari muntazam yangilanmoqda va dual ta'lim tizimi joriy etilyapti [2].

dual ta'lim — bu talaba haftaning yarmini universitetda nazariya o'qib, qolgan yarmini to'g'ridan-to'g'ri korxonada, ishlab chiqarish ichida amaliyot o'tashi demakdir. Bu istiqbolli model, lekin tizim amalda to'liq va barqaror ishlayaptimi? Yo'q, chunki ko'p korxonalar hali ham talabalarga "ortiqcha yuk" yoki faqat amaliyot hujjatini rasmiylashtirish uchun kelgan shaxs sifatida qaraydi. OTMlar esa ish beruvchilar bilan hamkorlikni shunchaki memorandum imzolash deb hisoblaydi. To o'quv dasturlari tadbirkor va zavod direktorining real ehtiyojiga qarab tuzilmas ekan, ta'lim dasturlarini zamonaviy deb atay olmaymiz.

Universitet texnoparklari va ilmiy natijalarni tijoratlashtirish

Dunyodagi yetakchi universitetlar o'zini o'zi moliyalashtiradi, bunga sabab ularda ilmiy-tadqiqot markazlari va texnoparklar kuchli rivojlangan [5]. Bizda ham so'nggi yillarda oliygohlar qoshida ilmiy markazlar, innovatsion laboratoriyalar va startap loyihalarni qo'llab-quvvatlaydigan texnoparklar ochila boshladi. Bu — universitet faqat bilim beradigan emas, balki g'oyalarni ishlab chiqaradigan va sotadigan joyga aylanishi kerak degani.

Ammo tan olish kerak, bu markazlarning ko'pchiligi hali ham "ko'rgazma" xarakteriga ega. U yerda talabalar yoki yosh olimlar yaratgan ixtirolar amaliyotga joriy etilmay qolmoqda, ularni biznesga olib kirish, tijoratlashtirish (monetizatsiya qilish) mexanizmlari oqsamoqda. Agar universitet olimi o'z ilmiy ishi orqali zavoddagi bitta muammoni hal qilib, bundan iqtisodiy samara yaratmasa, bu laboratoriyalar shunchaki samarasi past moddiy baza bo'lib qolaveradi.

Xalqaro reytinglar: formal ko'rsatkich yoki real nufuz

Bugun O'zbekistondagi deyarli har bir universitetning strategik maqsadiga qarasangiz, nufuzli QS (Quacquarelli Symonds) yoki Times Higher Education (THE) kabi xalqaro reytinglarning TOP-1000 yoki TOP-500 taligiga kirish yozilganini ko'rasiz [8]. Ayrim yetakchi oliygohlarimiz allaqachon bu ro'yxatlardan joy olishga ham ulgurdi. Oliy ta'limni xalqaro akkreditatsiyadan o'tkazish — diplomlarimiz dunyoda tan olinishi uchun juda muhim qadamdir.

Lekin bu yerda bitta xavfli jihat bor: reyting ortidan quvish va sun'iy ko'rsatkichlar yaratish xavfi. Ba'zida universitetlar xalqaro jurnallarda pullik va sifatsiz maqolalar chiqarish, iqtiboslarni sun'iy ko'paytirish orqali reyting ballarini yig'ishga urinib qolishyapti [8]. Haqiqiy nufuz — bu reyting jadvalidagi o'rin emas. Haqiqiy reyting — bu chet ellik talabalarning o'z pullariga kelib bizda o'qishi, bitiruvchilarimizga dunyoning eng yirik kompaniyalari yuqori baholashidir. Strategiyamiz mana shunday real ko'rsatkichlarga yo'naltirilishi kerak.

4. Raqamli universitet va innovatsion infratuzilma

HEMIS platformasining samaradorligi va raqamli byurokratiya muammosi

Oliy ta'limni raqamlashtirish haqida gap ketganda, ko'z oldimizga birinchi bo'lib HEMIS tizimi keladi [7]. Bu tizim oliygohlardagi deyarli barcha jarayonlarni — dars jadvalidan tortib, talabaning davomomati va baholarigacha onlayn nazorat qilish uchun joriy etildi. G'oya juda to'g'ri: o'qituvchini dars berish o'rniga soatlab qog'oz jurnallarni to'ldirish, reja yozish kabi ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos qilish kerak edi.

Amaliyotda ayrim universitetlarda tizim "dublyaj", ya'ni ikki karra yuk shaklida namoyon bo'lmoqda. Professor-o'qituvchi darsda qog'oz jurnalga belgi qo'yadi, darsdan keyin esa HEMIS tizimiga ma'lumotni qayta kiritadi [7]. Internet sifati past bo'lsa yoki platformada texnik nosozlik kuzatilsa, bu jarayon o'qituvchiga qo'shimcha yuklama yaratadi. Raqamli universitet platformani shunchaki ma'lumotlar omboriga aylantirishni

emas, balki o'qituvchi va talabaning vaqtini tejashni nazarda tutishi kerak. Raqamlashtirishning maqsadi qog'ozbozlikni raqamli byurokratiya bilan almashtirish emas, boshqaruv samaradorligini oshirishdir.

Baholash tizimini avtomatlashtirish va akademik halollik

Oliy ta'lim sifatini oqsoqlantiradigan eng katta dushman har doim korrupsiya va baho ortidan quvish bo'lgan. "Tanish-bilish" yoki "baho sotib olish" kabi salbiy holatlarni yo'qotish uchun talabalar bilimini baholash tizimi bosqichma-bosqich avtomatlashtirilmoqda [7]. Endi imtihonlarni kompyuter markazlarida test shaklida yoki yozma ishlarni o'qituvchining ism-sharifini yashirgan holda (anonim ID kodlar orqali) tekshirish yo'lga qo'yildi.

Bu choralarning ta'siri sezildi — tizim ancha shaffoflashdi, professor-o'qituvchiga iltimos qilib baho olish yo'llari yopildi. Ammo hayotiy muammo boshqa joydan chiqdi: test tizimiga haddan tashqari ruju qo'yish oqibatida talabalar faqat to'g'ri javobni belgilashga (mexanik yodlashga) o'rganib qolishdi. Talabada fikrlash, munozara qilish, o'z fikrini og'zaki yoki yozma erkin bayon etish qobiliyati pasayib bormoqda. Demak, korrupsiyaga qarshi kurashimiz deb, baholash tizimini shunchaki mexanik jarayonga aylantirib qo'ymasligimiz, intellektual salohiyatni baholaydigan aqlli, raqamli algoritmlarni o'ylab topishimiz zarur.

Zamonaviy laboratoriyalar va elektron ilmiy resurslardan foydalanish

Infratuzilma faqat kompyuter dasturlaridan iborat emas. Bugun talabaga 1970-yillarda yozilgan va eski kutubxonalarda eskirgan adabiyotlar qiziq emas. Oliygo'harimiz zamonaviy elektron kutubxona tizimlariga (masalan, Scopus, ScienceDirect kabi global tarmoqlarga) ulandi. Bu talaba va yosh olimlarga dunyoning istalgan nuqtasidagi eng so'nggi ilmiy maqolani uydan chiqmay turib o'qish imkonini beradi.

Biroq, bu resurslardan foydalanish darajasi (user activity) hali ham juda past. Ko'p talabalar, hatto ayrim professor-o'qituvchilar ham xalqaro bazalardan qanday foydalanishni yaxshi bilishmaydi. Universitetlar qimmatbaho laboratoriya uskunalari olib kelishadi, lekin ularni ishlatadigan, ularda tajriba o'tkazadigan malakali texnik mutaxassislar yetishmaydi. Natijada eng zamonaviy texnikalar ham ko'pincha shunchaki xonani bezab turadigan eksponatga aylanib qolmoqda. Infratuzilmani yangilash bilan birga, undan samarali foydalana oladigan odamlarni tarbiyalash — bugungi kunning eng muhim talabidir.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Islahotlarning real natijadorligi

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekistondagi oliy ta'lim islohotlari o'zining birinchi va eng qiyin bosqichini bosib o'tdi. Biz tizimni qamrov va miqdor jihatidan kengaytirishga erishdik [3]. Bularning barchasi tizimning institutsional poydevorini qurish uchun zarur edi.

Biroq, endigi bosqich ancha murakkab va jiddiy mas'uliyatni talab qiladi. Biz miqdoriy o'sish davridan mutlaq sifat davriga o'tishimiz shart. Oliy ta'limdagi haqiqiy natijadorlik chiroyli hisobotlar, xalqaro reytinglardagi o'rinlar yoki talabalar soni bilan o'lchanmaydi. Haqiqiy natija — bitiruvchining mehnat bozorida raqobatbardoshligi, uning zamonaviy korxonalarda qiyinchiliksiz ish topib keta olishi va universitet devorlari ichida yaratilayotgan ilmning amaliyotda berayotgan foydasidir [4]. To oliygo'harimiz o'zlariga berilgan akademik va moliyaviy erkinlikni faqat pul ishlash emas, balki sifatli ta'lim mahsuloti yaratishga qaratmas ekan, transformatsiya jarayoni to'liq yakuniga yetmaydi.

Oliy ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar

Oliy ta'lim tizimini haqiqiy Sifat bosqichiga olib chiqish uchun quyidagi aniq va kechiktirib bo'lmas qadamlarni tashlash zarur deb hisoblaymiz:

1. Bitiruv imtihonlari va diplom ishlari himoyasida real ish beruvchilar hamda soha mutaxassislaridan iborat mustaqil komissiyalar ishtirokini kuchaytirish.
2. HEMIS va boshqa axborot tizimlaridagi takroriy hisobotlarni qisqartirib, professor-o'qituvchining vaqtini talaba bilan individual ishlash va ilmiy tadqiqotga yo'naltirish.
3. dual ta'limni tashkil etayotgan korxonalar uchun soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar kabi rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish.

4. Universitetlar faoliyatini baholashda maqolalar sonidan tashqari tijoratlashtirilgan ishlanmalar, startaplar, bitiruvchilar bandligi va xorijiy talabalar ulushiga e'tibor qaratish.
5. Professor-o'qituvchilar mehnatini baholashda ilmiy daraja bilan bir qatorda dars sifati, talabalar fikri, ilmiy-amaliy natijalar va shogirdlar yutuqlarini hisobga olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
4. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.
5. World Bank. The Human Capital Project. — Washington, DC: World Bank, 2018.
6. European Commission. ECTS Users' Guide. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. HEMIS axborot tizimi bo'yicha uslubiy materiallar.
8. QS World University Rankings Methodology; Times Higher Education World University Rankings Methodology. Elektron manbalar (murojaat sanasi: 30. 06. 2026).

ZAMONAVIY JAMIYATDA INKLYUZIV TA'LIMNING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI VA ASOSIY BOSQICHLARI

Aliqulov Doniyor Shuhrat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi Bosh yuriskonsulti

E-mail: aliqulovd4386@gmail.com

Tel.: +998 99 553 43 86

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishi tarixiy-huquqiy hamda pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim evolyutsiyasining to'rt asosiy bosqichi — segregatsiya, integratsiya, inklyuziya va universal inklyuziya — qiyosiy usulda o'rganilgan. Muallif O'zbekistonda inklyuziv ta'limning tashkiliy-huquqiy mexanizmlaridagi muammolarni aniqlaydi hamda kar va ko'zi ojiz o'quvchilar uchun aniq takliflar ishlab chiqadi. Natijalar inklyuziv jamiyat qurishda davlat, ta'lim muassasalari va oilaning hamkorligi zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, segregatsiya, integratsiya, inklyuziya, nogironligi bo'lgan shaxslar, teng imkoniyat, inklyuziv jamiyat, ta'lim huquqi, pedagogik yondashuv.

ФОРМИРОВАНИЕ, РАЗВИТИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В данной статье формирование и развитие инклюзивного образования в современном обществе анализируется с историко-правовой и педагогической точек зрения. В исследовании сравнительным методом изучены четыре основных этапа эволюции инклюзивного образования — сегрегация, интеграция, инклюзия и универсальная инклюзия. Автор выявляет проблемы организационно-правовых механизмов инклюзивного образования в Узбекистане и разрабатывает конкретные предложения для глухих и незрячих учащихся. Результаты показывают необходимость сотрудничества государства, образовательных учреждений и семьи в построении инклюзивного общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, сегрегация, интеграция, инклюзия, лица с инвалидностью, равные возможности, инклюзивное общество, право на образование, педагогический подход.

FORMATION, DEVELOPMENT AND MAIN STAGES OF INCLUSIVE EDUCATION IN MODERN SOCIETY

Abstract. This article analyses the formation and development of inclusive education from historical-legal and pedagogical perspectives. Using a comparative method, the study examines the four main stages of the evolution of inclusive education: segregation, integration, inclusion and universal inclusion. The author identifies the problems of the organisational and legal mechanisms of inclusive education in Uzbekistan and develops specific proposals for deaf and blind students. The results demonstrate the need for cooperation between the state, educational institutions and the family in building an inclusive society.

Keywords: inclusive education, segregation, integration, inclusion, persons with disabilities, equal opportunities, inclusive society, right to education, pedagogical approach.

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida har bir insonning ta'lim olish huquqini ta'minlash, ijtimoiy tenglik va insonparvarlik tamoyillarini amalga oshirish davlat siyosatining muhim yo'nalishiga e'lon qilinmoqda. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta'lim (lotincha inclusio — "kiritish, qamrab olish") bugungi kunda ta'lim tizimini isloh qilishning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi — har bir bolaning jismoniy, intellektual, ijtimoiy yoki emotsional imkoniyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini kafolatlashdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar inklyuziv ta'limning tashkiliy-huquqiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Jumladan, 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [1], "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [2], "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun [3] hamda Vazirlar Mahkamasining inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qarori [4] ushbu yo'nalishning huquqiy bazasini shakllantirdi. Shu bilan birga, mavjud ma'muriy-huquqiy, moliyaviy va infratuzilmaviy mexanizmlarni yanada takomillashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — zamonaviy jamiyatda inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanish jarayonini tarixiy-huquqiy hamda pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish, uning asosiy bosqichlarini aniqlash va O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdir. Mavzuning dolzarbligi inklyuziv ta'lim zamonaviy demokratik jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri ekani hamda BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida, xususan, 4-maqsadda "sifatli ta'limni barcha uchun ta'minlash" vazifasi belgilangan bilan izohlanadi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot sifat (kvalitativ) tadqiqot doirasida amalga oshirildi. Tahlil jarayonida asosan ikkilamchi ma'lumot manbalaridan — normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hujjatlari, ilmiy monografiya va jurnal maqolalari hamda rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Tadqiqot dizayni hujjatlarni tahlil qilish (document analysis) strategiyasiga asoslanadi; birlamchi empirik ma'lumot sifatida so'rovnoma natijalari ham jalb etildi.

Mavzuni o'rganishda ilmiy bilishning quyidagi uslublari qo'llanildi: tarixiy qiyoslash (the historical method) usuli orqali inklyuziv ta'lim g'oyasining taraqqiyoti bosqichma-bosqich o'rganildi; tahliliy qiyoslash (the analytical method) usuli yordamida turli olimlarning yondashuvlari va huquqiy normalar o'zaro qiyoslandi; funksional qiyoslash (the functional method) usuli esa inklyuziv ta'lim institutining amaliy vazifalarini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot mantiqi deduktiv va induktiv yondashuvlarni birlashtiradi: umumiy nazariy qoidalardan xususiy xulosalarga, empirik ma'lumotlardan esa umumlashmalarga o'tish amalga oshirildi.

Tadqiqot etikasi nuqtayi nazaridan barcha ma'lumotlar ochiq va rasmiy manbalardan olingan bo'lib, foydalanilgan adabiyotlar tegishli tartibda iqtibos qilindi va havola ko'rinishida ko'rsatildi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Inklyuziv ta'lim muammosi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ushbu ta'lim shaklining xalqaro miqyosda tarqalishiga 1994-yilda Ispaniyaning Salamanka shahrida YuNESKO tashabbusi bilan o'tkazilgan Butunjahon konferensiyada qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi poydevor bo'ldi [6]. Mazkur hujjatda har bir bolaning jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat'i nazar sifatli ta'lim olish huquqi mustahkamlandi. Keyinchalik BMTning Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (2006) inklyuziv ta'limni davlatlarning xalqaro-huquqiy majburiyatiga aylantirdi [5].

Manchester universiteti professori Mel Eynskouning fikricha, inklyuziv ta'lim shunchaki nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy sinflarga joylashtirish emas, balki butun ta'lim tizimini o'zgartirishni nazarda tutuvchi pedagogik va ijtimoiy tushunchadir [9]. Toni But va Mel Eynskouning "Inklyuziya indeksi" asarida inklyuziv ta'lim barcha bolalarning ta'lim va ishtirokini oshirishga qaratilgan, to'siqlarni aniqlash va bartaraf etish jarayoni sifatida ta'riflanadi [8]. Ushbu asar dunyo bo'ylab maktablarning o'zini o'zi baholashi uchun asosiy metodologik vosita sifatida qo'llanilmoqda.

Amerikalik olimlar S. Steynbek va U. Steynbek inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etib, u ta'lim muassasalarida barcha bolalarning tabiiy ravishda qabul qilinishini va ularga mos ta'lim xizmatlari ko'rsatilishini nazarda tutishini ta'kidlaydilar [10]. Inklyuziv ta'lim g'oyasining shakllanishida 1978-yilda Buyuk Britaniyada Meri Vornok rahbarligida tayyorlangan hisobot alohida o'rin tutadi: u maxsus ta'lim ehtiyojlari tushunchasini fanga kiritdi va integratsiya zaruratini ilmiy asoslab berdi [11].

Yangi Zelandiyalik olim Devid Mitchell inklyuziv ta'lim samaradorligini dalillarga asoslangan o'qitish strategiyalari bilan bog'laydi va o'qituvchilar malakasi, moslashuvchan o'quv dasturlari hamda qo'llab-quvvatlovchi muhitning ahamiyatini ko'rsatadi [12]. Rodjer Sli segregatsiya tizimidan inklyuziv yondashuvga o'tish jarayonining murakkabligini tahlil qilgan bo'lsa [13], L. Florian va K. Blek-Xokins inklyuziv pedagogikaning barcha o'quvchilar uchun samarali ekanini asoslab berdilar [14].

O'zbek olimlari ham inklyuziv ta'limning ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish salohiyatini e'tirof etadilar. Xususan, O. Musurmonovanning fikricha, inklyuziv ta'lim O'zbekistonda ta'lim tizimining demokratlashuvi va insonparvarlashuvining muhim yo'nalishi sifatida shakllanmoqda [15]. Shunga qaramay, mahalliy

sharoitda inklyuziv ta'limning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirishga bag'ishlangan kompleks tadqiqotlar hali yetarli emasligi ushbu mavzuning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishi jamiyat hamda ta'lim tizimi evolyutsiyasining qonuniy bosqichi bo'lib, u to'liq izolyatsiyadan har bir bolaning umumiy muhitda sifatli ta'lim olish huquqini tan olishga o'tishni aks ettiradi. Tarixiy-qiyosiy tahlil asosida ushbu jarayonni mantiqan to'rt asosiy bosqichga ajratish mumkin.

Inklyuziv ta'lim evolyutsiyasining asosiy bosqichlari

1. Segregatsiya (ajratish) bosqichi (XIX asr — XX asr o'rtalari). Bu bosqichda nogironligi bo'lgan bolalar umumiy ta'lim tizimidan to'liq ajratilgan holda maxsus muassasalarda o'qitilgan. Jamiyatda "normal" va "normal bo'lmagan" bolalar tushunchasi hukmron bo'lib, nogironlikning tibbiy modeli asosiy yondashuv hisoblangan; nogironlik shaxsning nuqsoni sifatida qaralgan.
2. Integratsiya bosqichi (1960–1980-yillar). Inson huquqlari harakatlarining kuchayishi natijasida nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy maktablarga kiritish g'oyasi shakllandi. Biroq bola umumiy sinfga joylashtirilsa-da, o'quv dasturi va metodlar uning ehtiyojlariga moslashtirilmagan edi: tizim bolaga emas, balki bola tizimga moslashishi talab qilingan.
3. Inklyuziya bosqichi (1990-yillardan hozirgi kungacha). 1994-yilgi Salamanka deklaratsiyasi va 2006-yilgi BMT konvensiyasi inklyuziv ta'limni davlatlarning huquqiy majburiyatiga aylantirdi. Bu bosqichning asosiy xususiyati shundaki, endi bola tizimga emas, balki ta'lim tizimi har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashishi tamoyili qabul qilindi.
4. Universal inklyuziya bosqichi (zamonaviy davr). Hozirgi bosqichda inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarni, balki ijtimoiy zaif oilalar farzandlari, milliy ozchiliklar, muhojirlar va o'qishda qiyinchilikka duch kelayotgan barcha o'quvchilarni qamrab oladi. U "hamma bir xil o'qisin" degan emas, balki "hamma o'z ehtiyojiga mos sharoitda o'qisin" degan konsepsiyaga asoslanadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning hozirgi holati

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, nogironligi bo'lgan o'quvchilarni asosan jamiyatdan ajratilgan holda ta'lim berish tizimi amal qilib keldi. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 16 yoshgacha bo'lgan 101 316 nafar nogironligi bo'lgan bola ro'yxatga olingan [16].

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarlik darajasini o'rganish maqsadida 2012-yilda Bolalarni ijtimoiy moslashtirish respublika markazi pedagogik oliy ta'lim muassasalarida so'rovnoma o'tkazgan. Jizzax davlat pedagogika institutida 141 nafar talaba o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 82 foizi inklyuziv ta'lim tushunchasi bilan tanish emasligi, tushuncha bilan tanish bo'lganlarning taxminan 62 foizi esa inklyuziv g'oyaga qarshi ekani aniqlangan [17]. Bu ko'rsatkichlar bo'lajak pedagoglarni inklyuziv kompetensiya bilan tayyorlash zaruratini ko'rsatadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirishda bir qator muammolar mavjud: qonunchilik bazasi yetarlicha rivojlanmagan; ma'muriy-huquqiy va moliyaviy mexanizmlar samarali ishlamaydi; kadrlar tayyorlash tizimi va infratuzilmaviy ta'minot yetishmaydi. Bundan tashqari, umumiy tendensiya shundan iboratki, ta'lim muassasalarida ko'proq ko'zi ojiz o'quvchilarga e'tibor qaratilmoqda, kar va eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar esa nisbatan chetda qolmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida muallif inklyuziv ta'limga quyidagicha ta'rif beradi: inklyuziv ta'lim — jismoniy, aqliy, ijtimoiy va boshqa to'siqlarni yengib o'tish uchun pedagogik, texnologik va huquqiy yutuqlardan foydalanadigan, barcha shaxslarga ularning individual xususiyatlaridan qat'i nazar teng va sifatli ta'lim olish imkoniyatini beradigan, inson huquqlari va qadr-qimmatiga asoslangan ta'lim shaklidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishi chetlatishdan ajratib o'qitishga, undan integratsiyaga va nihoyat tizimli inklyuziyaga o'tish jarayonidir. Bu jarayon inson huquqlari, ijtimoiy

adolat, teng imkoniyat va sifatli ta'limga bo'lgan talabning kuchayishi bilan bog'liq holda takomillashib bormoqda. Inklyuziv ta'lim bugungi kunda shunchaki pedagogik texnologiya emas, balki gumanizm, bag'rikenglik va insoniy xilma-xillikka hurmatga asoslangan fundamental tamoyildir.

Alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalari xizmatlarning passiv iste'molchilari emas, balki inklyuziv jarayonning asosiy sheriklaridir; ularning maktab qarorlaridagi ishtiroki ta'lim natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv jamiyat qurish moddiy-texnik to'siqlar bilan bir qatorda pedagoglarning kasbiy charchashi va "alohida" bolalar bilan ishlashga psixologik tayyor emasligi kabi to'siqlarni ham bartaraf etishni talab qiladi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati J. Jumayev ta'kidlaganidek, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus sharoitlar hamda mehnat va bandlik imkoniyatlarining yaratilishi ularning to'liq ta'lim olishi va moddiy mustaqilligini oshirishga xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda inklyuziv ta'limning moliyaviy-huquqiy mexanizmlari, inklyuziv kompetensiyani baholash mezonlari hamda adaptiv texnologiyalar samaradorligini empirik o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Qonunchilik va moliyaviy mexanizmlarni mustahkamlash, pedagog kadrlarni maxsus tayyorlash, ta'lim muassasalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda ilg'or xalqaro tajribani mahalliy sharoitga integratsiya qilish orqali O'zbekistonda inklyuziv jamiyatning mustahkam poydevori yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 15-oktabr, O'RQ-641-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-dekabrda 753-son qarori (inklyuziv ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari).
5. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiya. — Nyu-York: BMT, 2006.
6. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. — Paris: UNESCO, 1994.
7. Policy Guidelines on Inclusion in Education. — Paris: UNESCO, 2009.
8. Booth T. , Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. — Bristol: CSIE, 2002.
9. Ainscow M. Understanding the Development of Inclusive Schools. — London: Falmer Press, 1999.
10. Stainback S. , Stainback W. Inclusion: A Guide for Educators. — Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 1996.
11. Warnock M. Special Educational Needs: Report of the Committee of Enquiry. — London: HMSO, 1978.
12. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. — London: Routledge, 2014.
13. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. — London: Routledge, 2011.
14. Florian L. , Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // British Educational Research Journal. — 2011. — Vol. 37, № 5. — P. 813–828.
15. Musurmonova O. Inklyuziv ta'lim — ta'lim tizimini insonparvarlashtirishning muhim yo'nalishi // Pedagogik mahorat. — 2021. — № 3. — B. 45–49.
16. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. — www.stat.uz.
17. Bolalarni ijtimoiy moslashtirish respublika markazi so'rovnomasi, 2012-yil. — Jizzax DPI.

KRIPTO-AKTIVLAR MAYNINGINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING YANGI MODEL: O‘ZBEKISTON TAJRIBASI

Xolmirov Begali Abdixamidovich

Oliy ta’limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi bo‘lim boshlig‘i Yu.f.f.d. (PhD)

ORCID: 0000-0003-2123-3121

E-mail: begalixolmirov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida kripto-aktivlar mayningini huquqiy tartibga solish tizimining 2026-yilda shakllangan yangi modeli tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 17-apreldagi PQ-143-son qarori bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududida “Besqala Mining Valley” maxsus mayning zonasining tashkil etilishi mayning faoliyatini tartibga solishda umumiy huquqiy rejim bilan bir qatorda maxsus hududiy-huquqiy rejimni shakllantirdi. Maqolada mayning tushunchasining normativ mazmuni, mayning subyektlariga qo‘yiladigan talablar, maxsus zona rezidentlarining huquqiy maqomi, elektr energiyasidan foydalanish, mayning natijasida olingan kripto-aktivlarni realizatsiya qilish, davlat tomonidan ruxsat berish va nazorat qilish mexanizmlari tizimli-huquqiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida O‘zbekistonda mayningni tartibga solishning umumiy va maxsus rejimlardan iborat differensiallashgan modeli shakllanayotganligi asoslantiriladi.

Kalit so‘zlar: kripto-aktiv, mayning, maxsus mayning zonasi, “Besqala Mining Valley”, maxsus huquqiy rejim, rezident, raqamli iqtisodiyot, elektr energiyasi, davlat tomonidan tartibga solish, kripto-aktivlar aylanmasi.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi kripto-aktivlarni yaratish, muomalaga kiritish va ular bilan bog‘liq xizmatlarni huquqiy tartibga solish masalasini davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Mazkur munosabatlar tarkibida mayning alohida o‘rin tutadi. Chunki mayning bir vaqtning o‘zida raqamli texnologiyalar, tadbirkorlik faoliyati, energetika resurslaridan foydalanish, soliq munosabatlari hamda kripto-aktivlar aylanmasi bilan bog‘liq bir qator huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiradi.

O‘zbekistonda kripto-aktivlar aylanmasining huquqiy asoslarini shakllantirish jarayonida 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son qaror muhim o‘rin egallagan. 2026-yilda esa ushbu sohani tartibga solishda yangi bosqich boshlandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 17-apreldagi PQ-143-son “Qoraqalpog‘iston Respublikasida maxsus mayning zonasini tashkil etish va uning faoliyatini yo‘lga qo‘yish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori bilan “Besqala Mining Valley” maxsus mayning zonasi tashkil etildi. Mazkur qaror 2026-yil 20-apreldan kuchga kirgan.

Qarorning maqsadlari qatorida Qoraqalpog‘iston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va mayningni amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali foydalanish belgilangan.

Mazkur huquqiy yangilik mayning faoliyatini faqat texnik yoki energetik faoliyat sifatida emas, balki davlat tomonidan maxsus tartibga solinadigan iqtisodiy faoliyat sifatida kompleks huquqiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda formal-yuridik, tizimli-huquqiy va qiyosiy-huquqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Asosiy normativ manbalar sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son qarori, 2026-yil 17-apreldagi PQ-143-son qarori, shuningdek, ular asosida mayning va kripto-aktivlar aylanmasiga oid tartibga kiritilgan o‘zgartirishlar o‘rganildi.

PQ-143-son qarorning 13-bandida “Besqala Mining Valley” maxsus mayning zonasi va rezidentlarni ro‘yxatdan o‘tkazish hamda ularning faoliyatini amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi nizomni ishlab chiqish va tasdiqlash Istiqbolli loyihalar milliy agentligiga yuklatilgan. Keyinchalik mazkur tartib Agentlik

direktorining 2026-yil 22-iyundagi 22-son buyrug'i bilan tasdiqlanib, 2026-yil 8-iyulda Adliya vazirligida 3893-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Tadqiqotning vazifasi normativ hujjatlarni tavsiflash bilangina cheklanmay, ular asosida O'zbekistonda mayningni huquqiy tartibga solish modelida yuz bergan strukturaviy o'zgarishlarni aniqlashdan iborat.

MAYNING TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQIY TABIATI

PQ-143-son qaror bilan 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son qarorga kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, mayning hisoblash operatsiyalarini bajarish orqali ma'lumotlarning taqsimlangan reestrini yuritish, bloklarning yaxlitligini yaratish va tasdiqlash faoliyati sifatida belgilangan.

Ushbu ta'rif mayningning normativ mazmunini uning texnologik funksiyasi orqali ifodalaydi. Bunda mayningni kripto-aktivning o'zi bilan aynanlashtirish mumkin emas: kripto-aktiv raqamli muomala obyekti sifatida namoyon bo'lsa, mayning taqsimlangan reestr faoliyatini ta'minlashga qaratilgan hisoblash faoliyatidir. Mazkur farqlash mayning faoliyatiga qo'yiladigan talablarni kripto-aktivlar bilan keyingi bitimlarga qo'yiladigan talablardan huquqiy jihatdan ajratishga imkon beradi.

MAYNINGNI TARTIBGA SOLISHNING UMUMIY HUQUQIY REJIMI

PQ-143-son qaror bilan yangilangan tartibga ko'ra, umumiy qoida sifatida mayning faqat yuridik shaxs tomonidan quyosh fotoelektr stansiyalari orqali ishlab chiqarilgan elektr energiyasidan foydalangan holda amalga oshiriladi. "Besqala Mining Valley" maxsus mayning zonasi hududida amalga oshiriladigan mayning esa ushbu umumiy qoidaga nisbatan alohida tartibga ega.

Yagona elektr energetika tizimiga ulangan holda elektr energiyasidan foydalanilganda tegishli tarifga ikki baravar oshiruvchi koeffitsiyent qo'llanilishi, tig'iz davrda ustamalar qo'llanishi va iste'mol qilingan elektr energiyasining alohida hisoblagich orqali hisobga olinishi nazarda tutilgan.

Mayning Agentlik tomonidan majburiy ro'yxatdan o'tkaziladi va litsenziyalanadigan faoliyat turiga kiritilmaydi. Maynerlar o'z faoliyatini ro'yxatdan o'tishda ko'rsatilgan manzilda, yong'in xavfsizligi hamda sanitariya normalari va qoidalariga rioya qilgan holda amalga oshirishi lozim. Demak, umumiy rejimda litsenziyalash emas, majburiy ro'yxatdan o'tkazish va normativ shartlarga rioya etish asosiy tartibga solish vositalari sifatida qo'llanadi.

"BESQALA MINING VALLEY" — MAXSUS HUDUDIY-HUQUQIY REJIM

PQ-143-son qaror bilan "Besqala Mining Valley" maxsus mayning zonasi tashkil etilgan va uning hududi Qoraqalpog'iston Respublikasining butun hududi deb belgilangan.

Maxsus zonada mayningni amalga oshirish uchun yagona elektr energetika tizimidan va barcha turdagi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan, shuningdek, vodorod elektr stansiyasida ishlab chiqarilgan elektr energiyasidan foydalanishga ruxsat berilgan. Bu holat umumiy rejimdan farqli maxsus energetik-huquqiy tartib mavjudligini ko'rsatadi.

Shu sababli "Besqala Mining Valley"ni faqat geografik hudud sifatida emas, balki mayning faoliyatiga nisbatan umumiy tartibdan farq qiluvchi maxsus qoidalar amal qiladigan hududiy-huquqiy mexanizm sifatida tavsiflash mumkin.

MAXSUS ZONA REZIDENTNING HUQUQIY MAQOMI

Maxsus zonada faqat Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida davlat ro'yxatidan o'tgan holda faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar rezident bo'lishi mumkin.

PQ-143-son qarorning 1-ilovasida rezidentlik uchun asosiy talab va shartlar belgilangan. Jumladan, yuridik shaxs Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida davlat ro'yxatidan o'tgan bo'lishi, mayningni ro'yxatga olish vaqtida ko'rsatilgan manzilda amalga oshirishi, mayning uskunalari uchun alohida joyga ega bo'lishi hamda sanitariya va texnik xavfsizlik talablariga rioya qilishi kerak.

Rezidentni boshqaruvchi shaxslar va uning ustav kapitalidagi egalar hamda yakuniy benefitsiar mulkdorlarga nisbatan iqtisodiy jinoyatlar, jinoiy daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish, korrupsiya, uyushgan jinoyatchilik va boshqa qonunda ko'rsatilgan holatlar bilan bog'liq cheklovlar belgilangan. Shuningdek, yashirin mayning, anonim kripto-aktivlar mayningi va muqaddam muomalada bo'lgan kripto-aktivlarni muomalaga kiritishga yo'l qo'yilmaydi.

DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH VA RUXSAT BERISH MEXANIZMI

Maxsus zona faoliyatida ikki asosiy institutsional subyektning vakolatlari ajratilgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi muassisligida "Besqala Mining Valley" maxsus mayning zonasi direksiyasi tashkil etilgan, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi esa mayning faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsatnomalar berish bo'yicha ishchi organ etib belgilangan.

Talabgor Direksiyaga maxsus zona rezidentligi va mayning faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsatnoma olish to'g'risida ariza bilan murojaat qiladi. Direksiya arizani ko'rib chiqib ijobiy xulosa berganda, talabgorga rezident maqomi beriladi, Agentlik esa qo'shimcha hujjatlar talab qilmasdan mayning faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsatnoma beradi.

Shunday qilib, maxsus zonada rezidentlik maqomi va faoliyatni amalga oshirish uchun ruxsatnoma huquqiy mazmuniga ko'ra o'zaro bog'liq, biroq turli vakolatli subyektlar tomonidan ta'minlanadigan ikki element sifatida shakllantirilgan.

MAYNING NATIJASIDA OLINGAN KRIPTO-AKTIVLARNI REALIZATSIYA QILISH

Maxsus zona doirasida mayning natijasida olingan kripto-aktivlarni belgilangan tartibda milliy kripto-birjalar yoki xorijiy platformalar orqali, shu jumladan, to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar asosida sotish va (yoki) boshqa likvidli kripto-aktivlarga ayirboshlashga ruxsat berilgan.

Mayning natijasida olingan, shu jumladan boshqa yuqori likvidli kripto-aktivlarga ayirboshlangan kripto-aktivlarni sotishdan tushgan tushum majburiy ravishda O'zbekiston Respublikasidagi banklarning hisobvaraqlariga o'tkazilishi kerak.

Ushbu mexanizm mayningning texnologik bosqichi bilan undan olingan iqtisodiy natijani muomalaga kiritish bosqichini huquqiy jihatdan bog'laydi hamda mayning natijasidagi aktivlarni realizatsiya qilish ustidan moliyaviy kuzatuv imkoniyatini kuchaytiradi.

IQTISODIY RAG'BATLANTIRISH VA ENERGETIK TALABLARNING UYG'UNLIGI

PQ-143-son qarorda maxsus zona rezidentlari uchun iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari ham nazarda tutilgan. Xususan, 2035-yil 1-yanvarga qadar rezidentlarning mayning faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq operatsiyalardan olingan daromadlari soliqlar va yig'imlardan ozod qilinishi belgilangan.

Shu bilan birga, rezidentlar maxsus zonada mayning faoliyatini amalga oshirganlik uchun har oy ushbu faoliyatdan olgan daromadining 1 foizi miqdorida Direksiyaga to'lov to'laydi. Yagona elektr energetika tizimidan foydalanilganda esa elektr energiyasi alohida hisobga olinadi va qarorda nazarda tutilgan tarif mexanizmi qo'llanadi.

Demak, maxsus rejim iqtisodiy imtiyozlarni energiya iste'molini hisobga olish, maxsus to'lovlar va institutsional nazorat bilan uyg'unlashtiradi.

ILMIY NATIJALAR VA MUALLIFLIK YONDASHUVI

O'tkazilgan tahlil O'zbekistonda kripto-aktivlar mayningini huquqiy tartibga solishning differensiallashgan modeli shakllanayotganini ko'rsatadi. Birinchidan, mamlakat hududida yuridik shaxs maqomi, majburiy ro'yxatdan o'tish, energiya manbalariga va faoliyat joyiga oid talablarni o'z ichiga olgan umumiy huquqiy rejim saqlanib qolmoqda.

Ikkinchidan, "Besqala Mining Valley" doirasida energiya manbalaridan foydalanish, rezidentlik, mayning natijasidagi kripto-aktivlarni realizatsiya qilish, iqtisodiy imtiyozlar va ruxsat berish tartibi bilan ajralib turuvchi maxsus hududiy-huquqiy rejim joriy etilgan.

Uchinchidan, yangi modelda institutsional vakolatlarni funksional ajratish kuzatiladi: Direksiya rezidentlik va arizalarni ko'rib chiqish bilan bog'liq funksiyalarni, Agentlik esa mayning faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsat berish va sohani tartibga solish vakolatlarini bajaradi.

To'rtinchidan, iqtisodiy rag'batlantirish huquqiy nazoratdan ajratilmagan: soliq va yig'implardan ozod qilish kabi imtiyozlar bilan bir qatorda energiya hisobini yuritish, rahbar va benefitsiar mulkdorlarga talablar, anonim mayningni taqiqlash hamda vakolatli organga ma'lumot taqdim etish majburiyatlari mavjud.

Shundan kelib chiqib, O'zbekistonda mayningni huquqiy tartibga solish modelini "umumiy rejim + maxsus hududiy rejim + institutsional nazorat + iqtisodiy rag'batlantirish" elementlaridan tashkil topgan differensiallashgan tartibga solish modeli sifatida tavsiflash taklif etiladi.

XULOSA

2026-yilda amalga oshirilgan normativ o'zgarishlar O'zbekistonda kripto-aktivlar mayningini huquqiy tartibga solish tizimida yangi bosqichni shakllantirdi. "Besqala Mining Valley" maxsus mayning zonasining tashkil etilishi mayning faoliyatiga nisbatan umumiy huquqiy rejimni bekor qilmagan holda, Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida maxsus huquqiy tartibni joriy etdi.

Yangi modelning asosiy xususiyati davlat tomonidan tartibga solish, energetika talablari, investitsiyaviy rag'batlantirish, kripto-aktivlarni realizatsiya qilish va AML/CFTga aloqador talablarning o'zaro bog'langan huquqiy mexanizm doirasida qo'llanilishidir.

Shu bilan birga, mazkur modelning amaliy samaradorligini baholash uchun maxsus zona rezidentlari soni, jalb qilingan investitsiyalar, foydalanilgan energiya manbalarining tarkibi, mayning natijasida olingan va realizatsiya qilingan kripto-aktivlar hajmi hamda davlat nazorati natijalariga oid empirik ma'lumotlar zarur. Mazkur maqola bunday empirik ko'rsatkichlarni baholashni emas, 2026-yilda shakllangan normativ-huquqiy modelning mazmuni va tuzilishini tahlil qilishni maqsad qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. LexUZ.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 17-apreldagi PQ-143-son "Qoraqalpog'iston Respublikasida maxsus mayning zonasini tashkil etish va uning faoliyatini yo'lga qo'yish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. LexUZ.
3. O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktorining 2026-yil 22-iyundagi 22-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Besqala Mining Valley" maxsus mayning zonasi rezidentlarini ro'yxatdan o'tkazish va faoliyatini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizom (Adliya vazirligida 2026-yil 8-iyulda 3893-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan).
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 31-maydagi 319-son "Elektr energiyasi va tabiiy gazdan foydalanish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. LexUZ.

ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИНИНГ НОҚОНУНИЙ АЙЛАНМАСИГА ҚАРШИ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА МИЛЛИЙ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА

Ганиев Ботир Мухитдинович

ИИБ Малака ошириш институти «Махсус-касбий фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси подполковник

E-mail: ganiyevbotir71@gmail.com

Аннотация. Мақолада гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланмасига қарши қонунчиликни такомиллаштириш давлат сиёсати муаммоси сифатида ўрганилади. Норматив ҳужжатларнинг қиёсий таҳлили ва илмий адабиётлар шарҳи орқали назорат, профилактика ҳамда даволаш вазифаларининг ўзаро боғлиқлиги очиб берилади. Таҳлил натижасида ҳуқуқий аниқлик, ижро масъулияти ва натижани баҳолаш мезонларини бирлаштирувчи ёндашув таклиф этилади. Муаллифнинг амалий ҳиссаси миллий шароитда ҳуқуқий ислохотларни босқичма-босқич баҳолаш учун таҳлилий матрица ишлаб чиқишдан иборат.

Калит сўзлар: гиёҳвандлик воситалари; қонунчилик; давлат сиёсати; ҳуқуқий аниқлик; халқаро ҳамкорлик; профилактика; даволаш; натижани баҳолаш.

Аннотация. В статье совершенствование законодательства о противодействии незаконному обороту наркотических средств рассматривается как проблема государственной политики. Сравнительный анализ нормативных документов и обзор научной литературы раскрывают взаимосвязь контроля, профилактики и лечения. Предлагается подход, объединяющий правовую определённость, ответственность за исполнение и критерии оценки результатов. Практический вклад автора состоит в разработке аналитической матрицы для поэтапной оценки правовых реформ с учётом национальных условий.

Ключевые слова: наркотические средства; законодательство; государственная политика; правовая определённость; международное сотрудничество; профилактика; лечение; оценка результатов.

Abstract. This article examines legislation against illicit drug trafficking as a public policy issue. Comparative analysis of legal documents and a narrative review of research identify connections between enforcement, prevention and treatment. The proposed approach integrates legal clarity, implementation responsibility and outcome assessment. The practical contribution is an analytical matrix for evaluating legal reforms incrementally while accounting for national institutional conditions.

Keywords: narcotic drugs; legislation; public policy; legal clarity; international cooperation; prevention; treatment; outcome assessment.

КИРИШ

Гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланмасига қарши қонунчиликнинг самараси таққимавжудлиги билангина белгиланмайди. Норма кимга татбиқ этилиши, қайси орган уни бажариши ва натижа қандай ўлчаниши аниқ бўлиши керак. Жиноий таъқиб билан аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш вазифаларини бир дастурда мувофиқлаштириш давлат бошқарувининг мустақил муаммосидир.

Ўзбекистонда 1999 йилги соҳавий қонун асосий тушунчалар ва муомала устидан назоратнинг ҳуқуқий негизини белгилайди [8]. 2024 йилги ПФ-73-сон Фармон билан 2024–2028 йилларга мўлжалланган миллий стратегия қабул қилинган [9]. 2025 йилги ПФ-207-сон Фармонда комплекс чоралар ва қонунни янги таҳрирда ишлаб чиқиш вазифаси назарда тутилган [10]. Лойиҳа тайёрлаш топширигини янги қонун қабул қилинганлиги билан тенглаштириш мумкин эмас.

Тадқиқотнинг мақсади миллий ҳуқуқий асосларни халқаро назорат ва соғлиқни сақлаш ёндашувлари билан қиёслаб, ислохотларни баҳолаш мезонларини белгилашдир. Асосий савол қуйидагича: ноқонуний таклифни чеклаш билан даволаш ва профилактика имкониятларини қандай институционал шартларда уйғунлаштириш мумкин?

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот прагматик ёндашувга асосланган сифат таҳлиlidir. Дедуктив усулда ҳуқуқий аниқлик, мутаносиблик, ижро имконияти ва ҳисобдорлик мезонлари белгиланди. Кейин танланган ҳужжатлар шу мезонлар бўйича қиёсланди. Тадқиқот объекти алоҳида жинойт ишлари эмас, наркотикларга қарши давлат сиёсатининг ҳуқуқий ва ташкилий механизмларидир.

Манбалар мақсадли танланди: LexUZдаги миллий ҳужжатлар, БМТ конвенциялари, халқаро ташкилотлар стандартлари ва мавзуга бевосита дахлдор илмий тадқиқотлар. Қидирувда ҳужжатнинг расмийлиги, библиографик текширилувчанлиги ва тадқиқот саволига мослиги асосий шарт бўлди. Электрон манбалар 2026 йил 22 сентябрь ҳолатида текширилди. Бу шарҳ тўлиқ систематик адабиётлар таҳлили ёки мета-таҳлил сифатида тақдим этилмайди.

Таҳлил бирлиги сифатида норма, институционал вазифа ва баҳолаш кўрсаткичи олинди. Янги сўровнома, интервью ёки эксперимент ўтказилмади; натижалар ҳужжатлар қиёси ва муаллифнинг аналитик синтездан иборат. Хорижий тадқиқотлардаги боғлиқликлар Ўзбекистон учун исботланган сабабий таъсир деб талқин қилинмади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Хьюз ва Стивенс Португалия тажрибасини таҳлил қилиб, истеъмолга муносабат ўзгаришини кенгроқ ижтимоий ва даволаш сиёсати доирасида кўриб чиқади [1]. Ушбу ёндашувдан чиқадиган методологик сабоқ ислохот натижасини битта ҳуқуқий ўзгаришга боғлаб қўймаслиқдир. Шахсий истеъмолни декриминаллаштириш ноқонуний савдони қонунийлаштириш дегани эмас.

Верб ва ҳаммуаллифларнинг систематик шарҳи айрим шароитларда кучайтирилган ҳуқуқни муҳофаза қилиш чоралари бозордаги зўравонликнинг ортиши билан боғланган ҳолатларни кўрсатади [2]. Бу барча назорат чоралари самарасиз деган хулосани бермайди. Тадқиқот операциядан кейинги бозор ўзгаришларини ҳам кузатиш заруратини асослаш учун муҳим.

Сордо ва ҳаммуаллифларнинг когорт тадқиқотлар мета-таҳлили опииод ўрнини босувчи даволашда қолиш билан ўлим хавфининг пастроқ бўлиши ўртасидаги боғлиқликни баҳолайди [3]. Натижа барча моддаларга ёки ҳар қандай даволаш усулига умумлаштирилмайди. Фаджиано ва ҳаммуаллифлар мактаб профилактикасида ижтимоий компетенция ва ижтимоий таъсирга оид ёндашувларни бирлаштиришнинг чекланган, аммо аҳамиятли имкониятларини кўрсатади [4].

UNODC ва ЖССТ стандартлари профилактика ҳамда даволашни далилларга асосланган хизматлар тизими сифатида кўради [5; 6]. Адабиётлардаги умумий муаммо ҳуқуқий қарор, хизматдан фойдаланиш ва якуний ижтимоий натижа ўртасидаги боғлиқлишни ажратиш баҳолаш қийинлигидир. Шу сабабли мазкур мақола санкциялар рўйхатини эмас, ижро механизмини қиёслашга қаратилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Миллий ва халқаро манбалар қиёси учта функционал даражани ажратиш имконини берди. Биринчи даража муомаласи назорат қилинадиган объектни аниқлашдир. Миллий қонунда гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар, прекурсорлар ва аналоглар фарқланади [8]. Бу тушунчаларни оммавий матнда бир атама билан алмаштириш ҳуқуқий таҳлил аниқлигини пасайтиради.

Иккинчи даража халқаро мажбуриятлардир. 1961 йилги Ягона конвенция гиёҳвандлик воситаларини назорат қилишни, 1971 йилги конвенция психотроп моддалар бўйича тизимни шакллантиради [11; 12]. 1988 йилги конвенция ноқонуний айланмага қарши ҳамкорлик, жинойт даромадлар ва прекурсорлар назоратига алоҳида эътибор қаратади [13]. Уларнинг вазифалари ўзаро боғлиқ, аммо бир хил эмас.

Учинчи даража ижрони ташкил этишдир. Швейцариянинг расмий сиёсати профилактика, даволаш, зарарни камайтириш ва ҳуқуқни муҳофаза қилишни тўрт устун сифатида бирлаштиради [14]. Австралиянинг 2017–2026 йиллар стратегияси талаб, таклиф ва зарарни камайтириш

йўналишларини мувофиқлаштиради [15]. Икки моделда ҳам назоратнинг ўзи бутун сиёсат мазмунини қамраб олмайди.

Қиёслаш натижасида қуйидаги матрица тузилди. Ундаги индикаторлар расмий статистик натижа эмас, ҳуқуқий ислохотни баҳолаш учун муаллиф таклиф қилган мезонлардир.

1-жадвал. Қиёсий таҳлил матрицаси

Баҳолаш соҳаси	Текшириладиган масала	Таклиф этилаётган индикатор
Ҳуқуқий аниқлик	Тушунча ва ваколат чегараси	Нормани турлича талқин қилиш ҳолатлари
Ижро имконияти	Ходим ва хизмат ресурслари	Вазифани бажариш муддати
Хизматга йўллаш	Тиббий ёрдамга кириш	Йўлланмадан кейин мурожаат улуши
Ҳисобдорлик	Мустақил баҳолаш	Очиқ ҳисоботнинг тўлиқлиги

Манба: мақолада таҳлил қилинган ҳужжатлар асосида муаллиф тузган.

Матрицада фаолият ва натижа кўрсаткичлари ажратилди. Масалан, ўтказилган тадбирлар сони ресурс сарфини ифодалайди; уларнинг ўзи истеъмол ёки зарар камайганини исботламайди. Худди шундай, аниқланган ҳуқуқбузарликлар кўпайиши тарқалиш ортганидан ҳам, аниқлаш имконияти яхшиланганидан ҳам келиб чиқиши мумкин. Шунинг учун алоҳида сонни сиёсат муваффақияти сифатида талқин қилиш етарли эмас.

ЖССТнинг опиоид дозасини ошириб юбориш оқибатларини жамоа даражасида бошқариш қўлланмаси фавқулодда ёрдамга тайёрликни алоҳида йўналиш сифатида белгилайди [7]. Мазкур манба ҳуқуқий сиёсатда ҳаётни сақлаш вазифасининг ўрнини кўрсатади; у миллий клиник протоколни автоматик алмаштирмайди.

МУҲОКАМА

Қиёсий натижалардан хорижий моделни тўлиқ кўчириш зарурати келиб чиқмайди. Хизматлар етарли бўлмаган ҳудудда шахсни даволашга йўллаш ҳақидаги норма қоғозда қолиши мумкин. Аввало йўлланмани қабул қилувчи муассаса, молиялаштириш ва маълумот алмашиш чегаралари белгиланиши лозим. Акс ҳолда ҳуқуқий ўзгаришдан кутилаётган натижа билан амалий имконият ўртасида тафовут пайдо бўлади.

Қонунчиликни янгилашда объектлар рўйхатини тезкор қайта кўриб чиқиш эҳтиёжи ҳуқуқий олдиндан билиш имконияти билан мувофиқлаштирилиши керак. Илмий экспертиза, қарорни эълон қилиш ва амалиётчиларни хабардор этиш бир жараённинг қисмлари сифатида режалаштирилиши мақсадга мувофиқ. Бу ерда таклиф янги моддани автоматик жиноий тақиқлаш эмас, қарор қабул қилиш асосларини текширилувчан қилишдан иборат.

Тадқиқот чеклови суд ишлари ва хизмат харажатлари бўйича бирламчи маълумотлар мавжуд эмаслигидир. Шунинг учун матрица қайси норма самарасиз эканини эмпирик исботламайди. У кейинги ҳуқуқий аудит ва ҳудудий пилот дастур учун текшириш саволларини тартибга солади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Қонунчиликни такомиллаштириш ҳуқуқий аниқликни хизматлар имконияти ва ҳисобдорлик билан боғлаганда мазмунли бўлади. Тадқиқот саволига жавоб сифатида назорат, профилактика ва даволаш вазифаларини умумий натижа мезонлари орқали мувофиқлаштириш ёндашуви таклиф этилади.

1. Соҳавий ҳужжатларнинг ўзаро мувофиқлигини текширувчи ҳуқуқий аудит ўтказиш; унда такрорланувчи вазифалар ва талқиндаги тафовутларни алоҳида қайд этиш.
2. Ҳар бир янги мажбуриятга масъул орган, ресурс эҳтиёжи ва ижро муддатини кўрсатувчи таъсирни баҳолаш ҳужжатини тайёрлаш.
3. Даволашга йўллаш тартибларини тегишли тиббий хизматнинг мавжудлиги ва қонуний махфийлик кафолатлари билан биргаликда синовдан ўтказиш.

4. Назорат самарасини фақат олиб қўйилган моддалар миқдорига боғламай, такрорий ҳуқуқбузарлик ва хизматга мурожаат каби кўрсаткичлар билан тўлдириш.
5. Ислохотни кенг жорий этишдан олдин танланган ҳудудларда мустақил баҳоланадиган пилот босқични ташкил этиш.
6. Ҳисоботларда индикатор таърифи, маълумот қамрови ва чекловларини очиқ кўрсатиш. Кейинги тадқиқотда мазкур матрицани суд амалиёти ва хизмат харажатлари билан текшириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

Электрон манбаларга мурожаат санаси: 22.09.2026. Саҳифаланмаган веб-манбаларга ҳаволаларда адабиёт рақами берилган.

1. Hughes C. E., Stevens A. What Can We Learn From The Portuguese Decriminalization of Illicit Drugs? The British Journal of Criminology. 2010. Vol. 50, No. 6. P. 999–1022. <https://doi.org/10.1093/bjc/azq038>
2. Werb D., Rowell G., Guyatt G., Kerr T., Montaner J., Wood E. Effect of drug law enforcement on drug market violence: a systematic review. International Journal of Drug Policy. 2011. Vol. 22, No. 2. P. 87–94. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2011.02.002>
3. Sordo L., Barrio G., Bravo M. J., Indave B. I., Degenhardt L., Wiessing L., Ferri M., Pastor-Barriuso R. Mortality risk during and after opioid substitution treatment: systematic review and meta-analysis of cohort studies. BMJ. 2017. Vol. 357. j1550. <https://doi.org/10.1136/bmj.j1550>
4. Faggiano F., Minozzi S., Versino E., Buscemi D. Universal school-based prevention for illicit drug use. Cochrane Database of Systematic Reviews. 2014. No. 12. CD003020. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003020.pub3>
5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC, 2018. <https://www.unodc.org/unodc/en/prevention/prevention-standards.html>
6. WHO, UNODC. International standards for the treatment of drug use disorders: revised edition incorporating results of field-testing. Geneva: WHO, 2020. <https://www.who.int/publications/i/item/international-standards-for-the-treatment-of-drug-use-disorders>
7. WHO. Community management of opioid overdose. Geneva: WHO, 2014. <https://www.afro.who.int/publications/community-management-opioid-overdose>
8. Ўзбекистон Республикаси. Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида. 19.08.1999 йилдаги 813-І-сон Қонун. LexUZ. <https://lex.uz/docs/86044>
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланмасига чек қўйиш орқали уларнинг аҳоли саломатлиги ва мамлакатимиз генофондига салбий таъсирини бартараф этиш стратегик чора-тадбирлари тўғрисида. 06.05.2024 йилдаги ПФ-73-сон Фармон. <https://lex.uz/docs/6912475>
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Аҳоли саломатлиги ва миллат генофондини гиёҳвандлик ва наркожиноятлардан самарали ҳимоя қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида. 03.11.2025 йилдаги ПФ-207-сон Фармон. <https://lex.uz/docs/7818774>
11. United Nations. Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended by the 1972 Protocol. New York, 30.03.1961. https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_en.pdf
12. United Nations. Convention on Psychotropic Substances. Vienna, 21.02.1971. UNODC, International Drug Control Conventions. https://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CND/Mandate_Functions/conventions.html
13. United Nations. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. Vienna, 20.12.1988. https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf
14. Swiss Federal Office of Public Health. Drug policy in Switzerland. Расмий веб-саҳифа. <https://www.bag.admin.ch/en/drug-policy-in-switzerland>
15. Australian Government Department of Health. National Drug Strategy 2017–2026. Canberra, 2017. <https://www.health.gov.au/resources/publications/national-drug-strategy-2017-2026>

ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ ВА ПСИХОТРОП МОДДАЛАРНИНГ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАЪСИРИНИ КАМАЙТИРИШДА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАЛАР

Ганиев Ботир Мухитдинович

ИИБ Малака ошириш институти «Махсус-касбий фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси подполковник

E-mail: ganiyevbotir71@gmail.com

Аннотация. Мақолада гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан боғлиқ зарарни камайтиришнинг хорижий моделлари жамоат хавфсизлиги нуқтаи назаридан қиёсланади. Расмий стратегиялар ва илмий тадқиқотларнинг сифат таҳлили профилактика, даволаш ҳамда назорат вазибаларини биргаликда баҳолаш заруратини кўрсатади. Асосий натижа хорижий тажрибани маҳаллий шароитга мослаштириш учун хизматлар, ресурслар ва натижа кўрсаткичларига асосланган мезонлардир. Мақолада Ўзбекистон учун босқичли пилот дастур ва уни мустақил баҳолаш ёндашуви таклиф этилади.

Калит сўзлар: жамоат хавфсизлиги; халқаро тажриба; профилактика; реабилитация; зарарни камайтириш; давлат сиёсати; хизматлар интеграцияси; мустақил баҳолаш.

Аннотация. В статье зарубежные модели уменьшения вреда, связанного с наркотическими средствами и психотропными веществами, сопоставляются с позиции общественной безопасности. Качественный анализ официальных стратегий и научных исследований показывает необходимость совместной оценки профилактики, лечения и контроля. Основным результатом заключается в критериях адаптации зарубежного опыта, учитывающих услуги, ресурсы и показатели результатов. Для Узбекистана предлагаются поэтапная пилотная программа и подход к её независимой оценке.

Ключевые слова: общественная безопасность; международный опыт; профилактика; реабилитация; снижение вреда; государственная политика; интеграция услуг; независимая оценка.

Abstract. This article compares international approaches to reducing drug-related harm from a public safety perspective. Qualitative analysis of official strategies and research highlights the need to assess prevention, treatment and enforcement together. The main result is a set of adaptation criteria covering service capacity, resources and outcome indicators. A phased pilot programme and an independent evaluation approach are proposed for Uzbekistan.

Keywords: public safety; international experience; prevention; rehabilitation; harm reduction; public policy; service integration; independent evaluation.

КИРИШ

Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг жамоат хавфсизлигига таъсири жиноятлар сони билан чекланмайди. Ўлим, соғлиқнинг ёмонлашуви, оилавий муносабатлар ва ижтимоий иштирокнинг бузилиши ҳам давлат сиёсати учун аҳамиятли натижалардир. Шу сабабли хорижий тажрибани баҳолашда назорат чоралари билан тиббий ва ижтимоий хизматларнинг муносабатини ўрганиш зарур.

Ўзбекистоннинг 2024–2028 йилларга мўлжалланган миллий стратегияси ва 2025 йилги комплекс чоралари ушбу муаммони идоралараро даражада кўриб чиқиш учун ҳуқуқий асос беради [14; 15]. Хорижий ечимларни танлашда асосий масала уларнинг машҳурлиги эмас, маҳаллий хизматлар ва бошқарув имкониятларига мослигидир.

Мақоланинг мақсади Португалия, Швейцария, Исландия, Австралия ва Англия мисолида профилактика ҳамда ёрдам механизмларини қиёслашдир. Тадқиқот саволи: жамоат хавфсизлиги натижаларини яхшилаш учун хорижий моделнинг қайси таркибий қисмларини қандай шартлар билан мослаштириш мумкин?

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот сифатга асосланган қиёсий кейс таҳлили шаклида ўтказилди. Прагматик ёндашув доирасида моделлар сиёсий шиорлари бўйича эмас, хизматни ташкил этиш механизми бўйича

солиштирилди. Дедуктив мезонлар сифатида мақсадли гуруҳ, масъул институт, ёрдамга кириш йўли ва натижани баҳолаш имконияти белгиланди.

Кейслар мақсадли танланди: Португалия ҳуқуқий йўналтиришни, Швейцария хизматлар уйғунлигини, Исландия жамоавий профилактикани, Австралия стратегик мувофиқлаштиришни, Англия эса маҳаллий хизматларни тиклаш вазифасини ёритади. Бу танлов мамлакатлар самарадорлиги рейтинги эмас. Расмий сиёсат ҳужжатлари режалаштирилган механизмни, илмий мақолалар эса далиллар ва уларнинг чекловларини таҳлил қилиш учун ишлатилди.

Электрон манбалар 2026 йил 22 сентябрда текширилди. Адабиётлар шарҳи танланма хусусиятга эга; барча мавжуд тадқиқотларни қамраб олиш даъво қилинмайди. Бирламчи иштирокчилар жалб этилмади ва шахсий тиббий маълумотлар йиғилмади. Таклиф этилаётган чоралар клиник кўрсатма эмас, давлат сиёсати ва хизматларни ташкил этишга оид таҳлилий хулосалардир.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Хьюз ва Стивенснинг Португалия ҳақидаги тадқиқоти ҳуқуқий ўзгаришларни даволаш ва ижтимоий сиёсатдан ажратмасдан ўрганиш заруратини кўрсатади [1]. Бир мамлакатдаги ўзгаришни бошқа давлатда айнан такрорланадиган натижа деб қабул қилиш мумкин эмас. Расмий ICAD хронологияси ислохотнинг 2001 йилги босқичини институционал контекстда аниқлашга хизмат қилади [10].

Кристжанссон ва ҳаммуаллифлар Исландия моделида маҳаллий маълумот, оила ва жамоа ҳамкорлигига таянувчи профилактикани тавсифлайди [3]. Модель ҳақидаги мақола унинг тузилишини очиқ беради, лекин ҳар бир компонентининг мустақил сабабий таъсирини исботламайди. Фаджиано ва ҳаммуаллифларнинг Cochrane шарҳи мактаб дастурларида айрим бирлаштирилган ёндашувлар кичик ҳимоя таъсирига эга бўлиши мумкинлигини кўрсатади [4].

Сордо ва ҳаммуаллифлар опиоидга боғлиқликни даволаш даври ва ундан ташқари даврдаги ўлим хавфини қиёслаган [2]. Бу далил хизмат узлуксизлигини баҳолашга тегишли; уни жиноятчиликнинг барча турлари камайиши ҳақидаги даъвога айлантириш нотўғри. Верб ва ҳаммуаллифлар эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш амалиётининг бозордаги зўравонликка кутилмаган таъсирларини ҳисобга олишга асос беради [5].

UNODC ва ЖССТнинг профилактика ҳамда даволаш стандартлари ёшга мос, далилларга асосланган ва этик хизматларни умумий мезон сифатида белгилайди [6; 7]. Шундай қилиб, адабиётлар «қайси мамлакат энг яхши?» деган саволдан кўра «қайси механизм ким учун ва қандай шароитда ишлайди?» деган саволни афзал кўришга асос беради.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Португалия мисолида шахсий истеъмол билан боғлиқ муайян қилмишларни жиноий жазодан маъмурий ва соғлиқни сақлашга йўналтирилган механизмларга ўтказиш ажралиб туради [1; 10]. Бу гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний сотишга рухсат бериш эмас. Қиёслаш учун аҳамиятли жиҳат шахс билан дастлабки учрашувни эҳтиёжни баҳолаш ва хизматга йўллаш имкониятига айлантиришдир.

Швейцариянинг тўрт устунли сиёсати профилактика, даволаш, зарарни камайтириш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш вазифаларини бир тизимда жойлаштиради [9]. Моделнинг ташкилий хусусияти турли идораларнинг бир хил вазифани бажариши эмас, уларнинг вазифалари ўртасида узилишни камайитиришга интилишидир. Хизматга йўлланган шахснинг кейинги босқичга ўтиши баҳолаш учун алоҳида аҳамият касб этади.

Исландия моделида ўсмирларнинг кундалик ижтимоий муҳитига таъсир қилувчи профилактика устун [3]. Австралия стратегиясида талаб, таклиф ва зарарни камайитириш умумий давлат сиёсати доирасига киритилган [11]. Буюк Британиянинг «From harm to hope» режасида жиноий таъминотни чеклаш билан даволаш ва тикланиш вазифалари боғланган; соғлиқни сақлашга оид айрим асосий чоралар Англияга тегишли эканини фарқлаш зарур [12].

Жадвалда дастурларнинг асосий механизми ва уни мослаштириш шarti қиёсланади. Қаторлар мамлакатларнинг устунлик даражасини ёки ўлчанган самарасини ифодаламайди.

1-жадвал. Қиёсий таҳлил матрицаси

Кейс	Асосий механизм	Мослаштириш шarti
Португалия	Баҳолаш ва хизматга йўллаш	Ёрдам хизматининг мавжудлиги
Швейцария	Тўрт устунли сиёсат	Идоралар вазифасини боғлаш
Исландия	Жамоавий профилактика	Маҳаллий маълумот ва иштирок
Австралия	Умумий стратегик мақсадлар	Бир хил ҳисобот мезонлари
Англия	Даволаш ва тикланиш	Ходимлар ва барқарор маблағ

Манба: мақолада таҳлил қилинган ҳужжатлар асосида муаллиф тузган.

Қиёсий таҳлилдан учта аналитик натижа олинди. Биринчидан, хизматга кириш механизми номигагина мавжуд бўлса, ҳуқуқий ёки ташкилий йўлланма етарли эмас. Иккинчидан, профилактика натижаси қатнашчилар сони билан тўлиқ ифодаланмайди. Учинчидан, идораларни мувофиқлаштириш умумий маълумот таърифларини ва натижа учун масъулиятни талаб қилади. Бу натижалар манбалар синтезидан келиб чиққан бўлиб, Ўзбекистонда ўтказилган эксперимент натижаси эмас.

ЖССТнинг 2014 йилги қўлланмаси опиоид дозасини ошириб юборишга гувоҳ бўлиши мумкин бўлган шахсларнинг ёрдамга тайёрлигини кўриб чиқади [8]. 2026 йил апрелдаги ЖССТ ахбороти опиоидга боғлиқликни даволаш ва ортиқча доза профилактикаси бўйича тавсиялар янгиланаётганини маълум қилади [13]. Ахборот эълонини тўлиқ янги клиник қўлланма ўрнида келтириш мумкин эмас.

МУҲОКАМА

Хорижий тажрибани мослаштиришда натижа кўрсаткичларининг мазмуни ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Масалан, ёрдам сўраб мурожаатлар кўпайиши муаммо оғирлашганини ҳам, ишонч ва хизматга кириш яхшиланганини ҳам англатиши мумкин. Дастур баҳоси бу икки эҳтимолни қўшимча маълумотсиз ажрата олмайди. Шу сабабли мурожаатлар сони хизматни давом эттириш, кутиш муддати ва фойдаланувчи тажрибаси билан бирга ўрганилиши керак.

Ўзбекистон учун таклиф этилаётган пилотда дастлаб хизматлар харитаси тузилади. Унда муассасанинг номи билан чекланмай, қабул шarti, иш вақти, мутахассис мавжудлиги ва кейинги йўлланма аниқланади. Кейин танланган ҳудудда келишилган йўллаш тартиби синовдан ўтказилади. Назорат учун ўхшаш ҳудуд ёки дастурдан олдинги бир нечта давр маълумоти олиниши мумкин; ҳар икки ҳолда ташқи ўзгаришлар ҳисобга олинади.

Профилактикада ўсмирни «хавфли шахс» сифатида белгилашдан сақланиш зарур. Мактаб ёки жамоа йиғадиган маълумотнинг мақсади муҳит ва хизмат эҳтиёжини билиш бўлиши лозим. Махфий сўров натижаларини интизомий жазога ишлатиш иштирокчилар ишончини сусайтириши мумкин. Болалар иштирокидаги кейинги тадқиқот учун алоҳида этик кўриб чиқиш ва тегишли розилик тартиби талаб этилади.

Таҳлилнинг чеклови мамлакатлар бўйича ягона статистик база тузилмаганидир. Шунинг учун мақола қайси модель арзонроқ ёки кучлироқ эканини ҳисобламайди. Асосий ҳисса институционал мослашувни баҳолаш саволлари ва пилотнинг мантиқий тузилишини таклиф этишдан иборат.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Халқаро тажриба жамоат хавфсизлиги сиёсатини профилактика, даволаш ва назорат натижаларини бирга ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш имконини кўрсатади. Маҳаллий мослаштириш учун дастур номи эмас, хизматнинг ишлаш шarti ва натижани текшириш усули танланиши керак.

1. Танланган ҳудудларда тиббий, психологик ва ижтимоий хизматларнинг амалдаги имкониятларини хариталаш.
2. Мурожаатдан кейин хизматга етиб бориш ва хизматда қолишни кузатадиган, махфийликни сақловчи йўллаш тартибини синаш.
3. Мактаб профилактикасини бир марталик маъруза билан чекламасдан, ёшга мос кўникмалар ва оила иштирокини қамраб олувчи дастур асосида ташкил этиш.
4. Жамоат хавфсизлиги баҳосига жиноят кўрсаткичлари билан бирга соғлиқ ва хизматга кириш натижаларини киритиш.
5. Пилот учун бошланғич маълумот, баҳолаш муддати ва таққослаш усулини дастур бошланишидан олдин белгилаш.
6. Мустақил баҳолашда ижобий натижалар билан бирга салбий оқибатлар ва харажатларни ҳам эълон қилиш. Кейинги тадқиқот пилот механизмининг қайси қисми натижага таъсир қилганини ажратишга қаратилсин.

Фойдаланилган адабиётлар

Электрон манбаларга мурожаат санаси: 22.09.2026. Саҳифаланмаган веб-манбаларга ҳаволаларда адабиёт рақами берилган.

1. Hughes C. E., Stevens A. What Can We Learn From The Portuguese Decriminalization of Illicit Drugs? The British Journal of Criminology. 2010. Vol. 50, No. 6. P. 999–1022. <https://doi.org/10.1093/bjc/azq038>
2. Sordo L., Barrio G., Bravo M. J., Indave B. I., Degenhardt L., Wiessing L., Ferri M., Pastor-Barriuso R. Mortality risk during and after opioid substitution treatment: systematic review and meta-analysis of cohort studies. BMJ. 2017. Vol. 357. j1550. <https://doi.org/10.1136/bmj.j1550>
3. Kristjansson A. L., Mann M. J., Sigfusson J., Thorisdottir I. E., Allegrante J. P., Sigfusdottir I. D. Development and Guiding Principles of the Icelandic Model for Preventing Adolescent Substance Use. Health Promotion Practice. 2020. Vol. 21, No. 1. P. 62–69. <https://doi.org/10.1177/1524839919849032>
4. Faggiano F., Minozzi S., Versino E., Buscemi D. Universal school-based prevention for illicit drug use. Cochrane Database of Systematic Reviews. 2014. No. 12. CD003020. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003020.pub3>
5. Werb D., Rowell G., Guyatt G., Kerr T., Montaner J., Wood E. Effect of drug law enforcement on drug market violence: a systematic review. International Journal of Drug Policy. 2011. Vol. 22, No. 2. P. 87–94. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2011.02.002>
6. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC, 2018. <https://www.unodc.org/unodc/en/prevention/prevention-standards.html>
7. WHO, UNODC. International standards for the treatment of drug use disorders: revised edition incorporating results of field-testing. Geneva: WHO, 2020. <https://www.who.int/publications/i/item/international-standards-for-the-treatment-of-drug-use-disorders>
8. WHO. Community management of opioid overdose. Geneva: WHO, 2014. <https://www.afro.who.int/publications/community-management-opioid-overdose>
9. Swiss Federal Office of Public Health. Drug policy in Switzerland. Расмий веб-саҳифа. <https://www.bag.admin.ch/en/drug-policy-in-switzerland>
10. ICAD. Timeline. 2001 йил воқеалари. Португалиянинг гиёҳвандлик сиёсати тарихи бўйича расмий веб-саҳифа. <https://www.icad.pt/Timeline/Index/17?languageId=2>
11. Australian Government Department of Health. National Drug Strategy 2017–2026. Canberra, 2017. <https://www.health.gov.au/resources/publications/national-drug-strategy-2017-2026>
12. HM Government. From harm to hope: A 10-year drugs plan to cut crime and save lives. London, 2021. <https://www.gov.uk/government/publications/from-harm-to-hope-a-10-year-drugs-plan-to-cut-crime-and-save-lives>
13. WHO. WHO updates guidelines on opioid dependence treatment and overdose prevention. 02.04.2026. Расмий ахборот. <https://www.who.int/news/item/02-04-2026-who-updates-guidelines-on-opioid-dependence-treatment-and-overdose-prevention>

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланмасига чек қўйиш орқали уларнинг аҳоли саломатлиги ва мамлакатимиз генофондига салбий таъсирини бартараф этиш стратегик чора-тадбирлари тўғрисида. 06.05.2024 йилдаги ПФ-73-сон Фармон. <https://lex.uz/docs/6912475>
15. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Аҳоли саломатлиги ва миллат генофондини гиёҳвандлик ва наркотиноятлардан самарали ҳимоя қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида. 03.11.2025 йилдаги ПФ-207-сон Фармон. <https://lex.uz/docs/7818774>

ГИЁҲВАНД МОДДАЛАРНИНГ НОҚОНУНИЙ АЙЛАНМАСИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШГА ҚАРШИ КУРАШ СТРАТЕГИЯСИ

Ганиев Ботир Мухитдинович

ИИБ Малака ошириш институти «Махсус-касбий фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси подполковник

E-mail: ganiyevbotir71@gmail.com

Аннотация. Мақолада ахборот-коммуникация технологияларидан гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланмасида фойдаланишга қарши давлат сиёсати механизмлари ўрганилади. Илмий адабиётлар ва ҳуқуқий ҳужжатларнинг қиёсий таҳлили орқали хавфни аниқлаш, рақамли далилни сақлаш ва процессуал баҳолаш вазифалари ажратилади. Асосий натижа қонуний ваколат, маълумот яхлитлиги ва ҳисобдорликка таянувчи босқичли стратегик моделдир. Муаллиф платформалар билан ҳамкорлик, мутахассислар тайёрлаш ва самарадорликни ҳуқуқий кафолатлар билан бирга баҳолаш учун амалий мезонларни таклиф этади.

Калит сўзлар: рақамли далиллар; ноқонуний айланма; ахборот-коммуникация технологиялари; давлат сиёсати; платформалар; маълумотлар яхлитлиги; халқаро ҳамкорлик; ҳисобдорлик.

Аннотация. В статье исследуются механизмы государственной политики против использования информационно-коммуникационных технологий в незаконном обороте наркотиков. Сравнительный анализ научной литературы и правовых документов разграничивает выявление риска, сохранение цифровых доказательств и процессуальную оценку. Основной результат представляет собой поэтапную стратегическую модель, основанную на законных полномочиях, целостности данных и подотчётности. Предлагаются практические критерии сотрудничества с платформами, подготовки специалистов и оценки эффективности совместно с правовыми гарантиями.

Ключевые слова: цифровые доказательства; незаконный оборот; информационно-коммуникационные технологии; государственная политика; платформы; целостность данных; международное сотрудничество; подотчётность.

Abstract. This article examines public policy responses to the use of information and communication technologies in illicit drug trafficking. Comparative analysis of research and legal documents distinguishes risk detection, digital evidence preservation and procedural assessment. The resulting phased model centres on lawful authority, data integrity and accountability. Practical criteria are proposed for platform cooperation, professional training and evaluating effectiveness alongside legal safeguards.

Keywords: digital evidence; illicit trafficking; information and communication technologies; public policy; platforms; data integrity; international cooperation; accountability.

КИРИШ

Гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланмасида рақамли воситалардан фойдаланиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари олдида икки боғлиқ вазифани қўяди: хавф ҳақидаги ахборотни ўз вақтида баҳолаш ва олинган маълумотнинг қонуний далилга айланиши учун процессуал шартларни таъминлаш. Очiq эълонни топиш, платформадан маълумот олиш ва шахснинг айбини исботлаш бир хил ҳаракат эмас.

Соҳавий қонунда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар ҳуқуқий жиҳатдан фарқланади [8]. Шу боис ушбу мақолада «гиёҳванд моддалар» мавзунинг умумий ифодаси сифатида, аниқ ҳуқуқий баҳолашда эса тегишли қонуний атамалар қўлланади. 2025 йилги ПФ-207-сон Фармон рақамли ечимларни комплекс чоралар билан боғлайди [9].

Тадқиқотнинг мақсади технологияга асосланган назоратни қонуний ваколат, далил яхлитлиги ва ҳисобдорлик билан уйғунлаштирувчи стратегик ёндашувни ишлаб чиқишдир. Асосий савол рақамли хавфни тезкор аниқлаш эҳтиёжини шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва текширилувчан процессуал қарорлар билан қандай мувофиқлаштириш мумкинлигидан иборат.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот ҳужжатлар таҳлили ва қиёсий институционал ёндашувга асосланади. Дедуктив тарзда ваколатнинг қонунийлиги, маълумот яхлитлиги, қарорни қайта текшириш имконияти ва натижани баҳолаш мезонлари белгиланди. Кейин илмий мақолалар, техник қўлланмалар ва ҳуқуқий ҳужжатлар мазкур мезонлар орқали қиёсланди.

Манбалар мақсадли танланди: рақамли наркотик бозорлар ҳақидаги илмий тадқиқотлар, NIST қўлланмалари, FATF таҳлили, Европа ташкилотлари материаллари ва LexUZдаги миллий ҳужжатлар. Манбалар 2026 йил 22 сентябрь ҳолатида текширилди. Қиёсий материаллар Ўзбекистонда бевосита амал қилувчи норма сифатида эмас, институционал ечимларни баҳолаш учун ишлатилди.

Ёпиқ каналларга кириш, шахсларни кузатиш, операция ўтказиш ёки рақамли далил йиғиш амалга оширилмади. Тадқиқот ноқонуний савдони амалга ошириш усуллари такрорлашга қаратилмаган. Натижалар эмпирик самарадорлик ҳисоб-китоби эмас, ҳуқуқий ва ташкилий талабларнинг аналитик синтезидир.

МАЗЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Демант ва ҳаммуаллифларнинг Шимолий Европа мамлакатларига оид сифат тадқиқоти ижтимоий платформаларни наркотик бозорларни ўрганишнинг алоҳида объекти сифатида кўрсатади [1]. Олдриж ва Декари-Этю рақамли криптобозорлар билан кенгроқ тарқатиш тизимлари ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилади [2]. Ушбу ишлар рақамли ва жисмоний муҳитни бир-биридан узиб ўрганиш чекловларини очиб беради, аммо Ўзбекистондаги ҳозирги кўламни ўлчамайди.

Декари-Этю ва Жиоммонининг Operation Onymous ҳақидаги тадқиқоти иштирокчиларнинг полиция чораларига мослашиши ва таъсирнинг вақт ҳамда қамров бўйича чекланганлигини қайд этади [3]. Шунинг учун ёпилган платформа ёки аккаунтлар сонини бозор барқарор қисқарганининг ягона далили деб олиш мумкин эмас. EMCDDA ва Europolнинг 2017 йилги ҳисоботи ҳам мазкур соҳани ҳуқуқни муҳофаза қилиш, тадқиқот ва сиёсатнинг ўзаро боғлиқ объекти сифатида кўради [6].

NIST SP 800-86 ахборот технологиялари ҳодисаларига жавоб беришда криминалистик усулларни интеграциялашга бағишланган [4]. У жиноят-процессуал қонун ўрнини босмайди. Мобил қурилмалар бўйича NIST қўлланмаси маълумотни сақлаш, олиш, текшириш, таҳлил қилиш ва ҳисобот бериш босқичларини ажратади [5]. Мақола учун уларнинг аҳамияти муайян дастурий воситада эмас, ҳаракатларни ҳужжатлаштириш мантиғидадир.

FATFнинг виртуал активларга оид хавф индикаторлари шубҳали ҳолатларни баҳолаш учун ишлаб чиқилган [7]. Индикатор мавжудлиги жиноят содир этилганлигини ўз-ўзидан исботламайди. Виртуал актив ёки шифрланган алоқадан фойдаланишнинг ўзи айблов учун етарли асос бўла олмайди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Миллий ҳуқуқий таҳлилда рақамли ахборот билан рақамли далил ўртасидаги фарқ марказий ўрин тутди. 2024 йилги ЎРҚ-1003-сон Қонун билан процессуал қонунчиликка электрон маълумотлар ва рақамли далилларга оид нормалар киритилган [10]. Демак, рақамли изни аниқлашдан кейин уни қонуний олиш, ишга алоқадорлигини ва ишончлилигини текшириш мустақил вазифа бўлиб қолади.

Конституциянинг шахсий ҳаёт, ёзишмалар сирини ва шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилишга оид кафолатлари рақамли назорат стратегиясининг чегараларини белгилашда асосий мезондир [12]. «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги қонунни қўллашда унинг 3-моддасидаги истиснолар, жумладан тезкор-қидирув ва жиноятчиликка қарши курашиш доирасидаги ишлов беришнинг алоҳида ҳуқуқий тартиби ҳисобга олиниши керак [11]. Истиснонинг мавжудлиги конституциявий ёки процессуал кафолатлар бекор бўлганини англатмайди.

Халқаро қиёсда Европа Иттифоқининг Digital Services Act ҳужжати ноқонуний контент ҳақида хабар бериш ва чора кўриш, қарор сабабини тушунтириш ҳамда ички шикоят механизмларини назарда тутати [14]. Бу механизмлар Ўзбекистон платформаларига автоматик татбиқ этиладиган қоида эмас. Улар ҳамкорлик тартибида тезкорлик билан қарорни қайта кўриб чиқиш имкониятини бирга лойиҳалаш учун қиёсий намунадир.

Таҳлил асосида беш босқичли стратегик модель тузилди. У технологик операция йўриқномаси эмас, қарорлар ва масъулиятни тақсимлаш матрицасидир.

1-жадвал. Қиёсий таҳлил матрицаси

Босқич	Бошқарув вазифаси	Текшириш мезони
Хавфни баҳолаш	Сигнални инсон текширувидан ўтказиш	Хато сигналлар улуши
Ҳуқуқий қарор	Ваколат ва асосни аниқлаш	Қарорнинг асосланганлиги
Маълумотни сақлаш	Яхлитлик ва тарихни қайд этиш	Ўзгаришлар текширилувчанлиги
Процессуал баҳолаш	Алоқадорликни текшириш	Далилнинг мақбуллиги
Натижани баҳолаш	Таъсир ва ҳуқуқларни кузатиш	Натижа ва шикоятлар таҳлили

Манба: мақолада таҳлил қилинган ҳужжатлар асосида муаллиф тузган.

Матрица хавф сигнали, хизмат ҳаракати ва суд баҳосини алоҳида босқичларга ажратади. Автоматлаштирилган тизим белгилаган материал инсон текширувидан ўтмасдан айблов хулосасига айланмаслиги керак. Таҳлилий моделнинг ҳиссаси айнан шу ўтиш нуқталарида ваколат ва текшириш мезонини кўрсатишдан иборат.

1988 йилги БМТ конвенцияси ноқонуний айланмага қарши халқаро ҳуқуқий ёрдам ва ҳамкорликнинг муҳим асосларидан биридир [13]. Еuropolнинг 2025 йил июндаги Archetyp бозорига қарши ҳаракат ҳақидаги расмий ахбороти бир неча давлат иштирокидаги мувофиқлашувни кўрсатади [15]. Матбуот ахбороти операция ҳақидаги манбадир; у узоқ муддатли бозор таъсирининг мустақил баҳоси эмас.

МУҲОКАМА

Стратегияда энг осон ҳисобланадиган натижа кўпинча энг мазмунли натижа бўлмайди. Аккаунтни чеклаш қисқа муддатли фаолият кўрсаткичидир. Такрорий пайдо бўлиш, процессуал қарорларнинг сифати ва нотўғри чекланган материаллар бўйича шикоятлар ўрганилмаса, сиёсат самараси тўлиқ баҳоланмайди. Шу сабабли технологик тезлик ва ҳуқуқий сифат алоҳида ҳисобланиши лозим.

Платформалар билан ҳамкорликда маълумотни сақлаш талаби, уни бериш талаби ва контентни чеклаш талаби ажратилиши таклиф этилади. Ҳар бирининг ҳуқуқий асоси, масъул шахси ва жавоб муддати турлича бўлиши мумкин. Ҳамкорлик келишуви қонунда бўлмаган ваколатни ярата олмайди; у мавжуд ваколат доирасида иш жараёнини аниқлаштириши мумкин.

Рақамли далил билан ишлаш малакасини фақат техник дастурдан фойдаланишга тенглаштириш етарли эмас. Ходим манбани, вақтни, амалга оширилган ҳаракатни ва маълумотни ким қабул қилганини тушунтириб бера олиши керак. Техник яхлитлик ишончилиқнинг бир шарти бўлса-да, файлдаги мазмуннинг ҳақиқатга мослиги ёки шахсга мансублигини автоматик исботламайди.

Моделнинг чеклови амалий ишлар ва лаборатория синовлари билан текширилмаганидир. Шунинг учун хатолар улушига рақамли меъёр белгиланмади. Пилот баҳолашда турли тилдаги қонуний тиббий ва профилактик материалларнинг хато таснифланиши ҳам ўрганилиши керак. Бу ахборотни ҳаддан ташқари чеклаш хавфини аниқлашга хизмат қилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Рақамли муҳитдаги ноқонуний айланмага қарши стратегия хавфни аниқлашдан далилни баҳолашгача бўлган ўтишларни ҳуқуқий жиҳатдан аниқ белгилаши керак. Таҳлил натижасида

тезкорликни қонуний ваколат, маълумот яхлитлиги ва қарор устидан назорат билан бирлаштирувчи модель таклиф этилди.

1. Рақамли маълумот билан ишлаш босқичлари учун ваколат, масъул орган ва ҳужжатлаштириш талабларини кўрсатувчи идоралараро тартибни ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш.
2. Маълумотнинг келиб чиқиши ва ҳаракатлар тарихини қайд этиш бўйича мутахассислар малакасини баҳолайдиган амалий ўқувларни ташкил этиш.
3. Платформаларга сақлаш, тақдим этиш ва чеклаш ҳақидаги талабларни алоҳида ҳуқуқий жараёнлар сифатида шакллантириш.
4. Автоматлаштирилган саралашни инсон текшируви билан боғлаш ва хато таснифланган қонуний контент бўйича шикоятларни таҳлил қилиш.
5. Халқаро сўровларда ваколат ва маълумотдан фойдаланиш мақсадини аниқ кўрсатиш; ҳамкорликни амалдаги ҳуқуқий асослар доирасида ташкил этиш.
6. Самарадорликни аккаунтлар сонидан ташқари далил сифати, такрорий ҳолатлар ва ҳуқуқий кафолатлар бўйича баҳолаш. Кейинги тадқиқотда ушбу моделни шахсий маълумотлар ҳимояланган пилот муҳитида текшириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

Электрон манбаларга мурожаат санаси: 22.09.2026. Саҳифаланмаган веб-манбаларга ҳаволаларда адабиёт рақами берилган.

1. Demant J., Bakken S. A., Oksanen A., Gunnlaugsson H. Drug dealing on Facebook, Snapchat and Instagram: A qualitative analysis of novel drug markets in the Nordic countries. *Drug and Alcohol Review*. 2019. Vol. 38, No. 4. P. 377–385. <https://doi.org/10.1111/dar.12932>
2. Aldridge J., Décary-Héту D. Hidden wholesale: The drug diffusing capacity of online drug cryptomarkets. *International Journal of Drug Policy*. 2016. Vol. 35. P. 7–15. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.04.020>
3. Décary-Héту D., Giommoni L. Do police crackdowns disrupt drug cryptomarkets? A longitudinal analysis of the effects of Operation Onymous. *Crime, Law and Social Change*. 2017. Vol. 67, No. 1. P. 55–75. <https://doi.org/10.1007/s10611-016-9644-4>
4. Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. NIST Special Publication 800-86. Gaithersburg: NIST, 2006. <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-86>
5. Ayers R., Brothers S., Jansen W. Guidelines on Mobile Device Forensics. NIST Special Publication 800-101 Rev. 1. Gaithersburg: NIST, 2014. <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1>
6. EMCDDA, Europol. Drugs and the darknet: perspectives for enforcement, research and policy. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 90 p. <https://doi.org/10.2810/783427>
7. FATF. Virtual Assets Red Flag Indicators of Money Laundering and Terrorist Financing. Paris: FATF, 2020. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsand Trends/Virtual-assets-red-flag-indicators.html>
8. Ўзбекистон Республикаси. Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида. 19.08.1999 йилдаги 813-І-сон Қонун. LexUZ. <https://lex.uz/docs/86044>
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Аҳоли саломатлиги ва миллат генофондини гиёҳвандлик ва наркотиноятлардан самарали ҳимоя қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида. 03.11.2025 йилдаги ПФ-207-сон Фармон. <https://lex.uz/docs/7818774>
10. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 21.11.2024 йилдаги ЎРҚ-1003-сон Қонун. <https://lex.uz/docs/7228758>
11. Ўзбекистон Республикаси. Шахсга доир маълумотлар тўғрисида. 02.07.2019 йилдаги ЎРҚ-547-сон Қонун. LexUZ. <https://lex.uz/docs/4396419>
12. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 30.04.2023 йилги референдумда қабул қилинган янги таҳрир. LexUZ. <https://lex.uz/docs/6445145>

13. United Nations. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. Vienna, 20.12.1988. https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf
14. European Parliament, Council of the European Union. Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Official Journal. 2022. L 277. P. 1–102. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>
15. Europol. Europe-wide takedown hits longest-standing dark web drug market. 16.06.2025. Расмий маълумот ахбороти. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europe-wide-takedown-hits-longest-standing-dark-web-drug-market>

МУЛОҚОТНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ

Ганиев Ботир Мухитдинович

ИИБ Малака ошириш институти «Махсус-касбий фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси подполковник

E-mail: ganiyevbotir71@gmail.com

Аннотация. Мақолада таълим жараёнида мулоқотни самарали ташкил этишнинг психологик-педагогик шартлари тизимли таҳлил қилинган. Тадқиқот илмий адабиётлар, метатаҳлиллار ва амалдаги миллий қонунчиликнинг контент-таҳлили ҳамда педагогик моделлаштиришга асосланади. Натижада психологик хавфсизлик, диалогик ўқитиш, фаол тинглаш, ривожлантирувчи қайта алоқа, индивидуаллаштириш ва рақамли ижтимоий иштирокни бирлаштирувчи интегратив модель таклиф этилган. Модельни таълим ташкилотларида жорий этиш учун ўлчанадиган мезонлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: педагогик мулоқот, психологик хавфсизлик, диалогик таълим, фаол тинглаш, эмпатия, қайта алоқа, индивидуал ёндашув, рақамли мулоқот, талаба иштироки.

Аннотация. В статье системно проанализированы психолого-педагогические условия эффективной организации общения в образовательном процессе. Исследование основано на контент-анализе научной литературы, метааналитических исследований и действующего национального законодательства, а также на педагогическом моделировании. Предложена интегративная модель, объединяющая психологическую безопасность, диалогическое обучение, активное слушание, развивающую обратную связь, индивидуализацию и цифровое социальное присутствие. Определены измеримые критерии и практические рекомендации по внедрению модели в образовательных организациях.

Ключевые слова: педагогическое общение, психологическая безопасность, диалогическое обучение, активное слушание, эмпатия, обратная связь, индивидуальный подход, цифровое общение, вовлечённость обучающихся.

Abstract. The article systematically examines the psychological and pedagogical conditions for effective communication in education. The study applies content analysis to research literature, meta-analyses, and current national legislation, combined with pedagogical modelling. It proposes an integrative model linking psychological safety, dialogic teaching, active listening, developmental feedback, individualisation, and digital social presence. Measurable criteria and practical recommendations are formulated to support the implementation and evaluation of this model in educational institutions.

Keywords: pedagogical communication, psychological safety, dialogic teaching, active listening, empathy, feedback, individual approach, digital communication, student engagement.

КИРИШ

Таълим сифати фақат ўқув дастури, аудитория ёки рақамли платформа билан белгиланмайди. Ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасида ахборот қандай алмашилиши, савол беришга қандай муносабат билдирилиши, хатого жазо сифатидами ёки ўрганиш манбаи сифатидами қаралиши ҳам натижага бевосита таъсир қилади. Шу маънода педагогик мулоқот билимни тайёр шаклда етказиш воситаси эмас, балки маънони биргаликда қуриш, мотивацияни қўллаб-қувватлаш, ўқув фаолиятини мувофиқлаштириш ва шахслараро ишончни шакллантириш жараёнидир. Социомаданий ёндашувга кўра, юқори психик функциялар дастлаб ижтимоий ўзаро таъсирда намоён бўлиб, кейин шахснинг ички интеллектуал воситасига айланади [1, 86–87]. Демак, мулоқот таълимнинг ташқи беағи эмас, унинг ички механизми ҳисобланади.

Тадқиқотнинг мақсади — таълим жараёнида мулоқотни самарали ташкил этиш учун зарур психологик-педагогик шартларни илмий далиллар асосида тизимлаштириш ва уларни таълим ташкилотида қўллашга мўлжалланган интегратив модель ишлаб чиқиш. Мақсаддан келиб чиқиб, педагогик мулоқотнинг назарий асосларини аниқлаш, ўқитувчи–талаба муносабатига оид эмпирик натижаларни қиёслаш, рақамли муҳитнинг ўзига хос талабларини белгилаш, шартларни амалий мезонларга айлантириш ҳамда жорий этиш бўйича таклифлар бериш вазифалари қўйилди. Асосий тадқиқот саволи қуйидагича: қайси шартлар ва қандай ўзаро боғлиқлик педагогик мулоқотни ахборот

алмашинувидан ўқув фаоллиги, психологик хавфсизлик ва ўзини ўзи бошқаришни кучайтирувчи механизмга айлантиради? Мақоланинг илмий янгилиги мазкур шартларни «ишонч — диалог — қайта алоқа — мослаштириш — рақамли иштирок» занжирида бирлаштирувчи модель ва уни баҳолаш индикаторларида ифодаланади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Таҳлил бирлиги сифатида ўқитувчи–таълим оловчи ўзаро таъсирга таъсир этувчи психологик механизм, педагогик амал ва институционал шароит қабул қилинди. Контент-таҳлил орқали манбалардаги «ишонч», «эмпатия», «диалог», «автономияни қўллаб-қувватлаш», «қайта алоқа», «ижтимоий иштирок» категориялари ажратилди. Қиёсий таҳлил мазкур категорияларнинг вазифаси, кузатиладиган амали ва кутилган натижасини фарқлаш учун ишлатилди. Педагогик моделлаштириш орқали улар ўзаро боғланган беш босқичли тизимга келтирилди. Тадқиқотда янги сўровнома, тажриба ёки интервью ўтказилмаган; шунинг учун натижалар сабабий самарани тўғридан-тўғри исботлаш эмас, мавжуд илмий далилларни Ўзбекистон таълим амалиёти учун назарий-амалий синтез қилиш хусусиятига эга. Этик талаб сифатида шахсга доир маълумот ишлатилмади, манбалар мазмуни бузиб талқин қилилмади ва натижаларнинг чегаралари очик кўрсатилди.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Иккинчи йўналиш ўқитувчи–таълим оловчи муносабатининг эмоционал сифатига бағишланган. Ж. Корнелиус-Уайтнинг метатаҳлили шахсга йўналтирилган ўқитувчи хусусиятлари — эмпатия, самимийлик, қабул қилиш ва қўллаб-қувватлаш — когнитив ҳамда аффектив натижалар билан ижобий боғлиқ эканини кўрсатади [2, 113–143]. Д. Роорда ва ҳаммуаллифларининг 99 тадқиқотни умумлаштирган метатаҳлили ижобий ўқитувчи–ўқувчи муносабати, айниқса, иштирок билан барқарор боғланишини, салбий муносабат эса ўқув фаоллигини пасайтиришини кўрсатган [3, 493–529]. Бу натижалар мулоқотдаги ҳурмат ва ишончни «юмшоқ» қўшимча эмас, таълим фаоллигининг шарти сифатида талқин қилишга асос беради.

Учинчи йўналиш қайта алоқа ва ўзини ўзи бошқаришга тааллуқли. Ж. Хэтти ва Х. Тимперли самарали қайта алоқа «мақсад қаерда?», «ҳозирги ҳолат қандай?» ва «кейинги қадам нима?» саволларини боғлаши лозимлигини асослайди [5, 86–90]. Б. Вишневски, К. Зирер ва Ж. Хэттининг метатаҳлили қайта алоқанинг таъсири унинг мазмуни ва даражасига қараб сезиларли фарқ қилишини кўрсатади; шахсга умумий баҳо беришдан кўра вазифа, жараён ва ўзини бошқаришга йўналтирилган ахборот педагогик жиҳатдан мақбулроқдир [6]. Д. Никол ва Д. Макфарлейн-Дик эса қайта алоқани тайёр ҳукм эмас, таълим оловчининг мезонни тушуниши, ўз ишини баҳолаши ва кейинги ҳаракатини режалаштиришига хизмат қилувчи цикл сифатида кўради [7, 199–218].

Тўртинчи йўналиш мотивация ва автономия билан боғлиқ. Р. Райан ва Э. Деси таълим оловчининг автономия, компетентлик ва дахлдорлик эҳтиёжлари қўллаб-қувватланганда ички ҳамда онгли қабул қилинган ташқи мотивация кучайишини кўрсатади [8]. Ж. Рив ва С. Чон таҳлил қилган автономияни қўллаб-қувватловчи педагогика ўқитувчининг раҳбарлигини бекор қилмайди; аксинча, танлов учун асос, тушунарли тузилма, таълим оловчининг нуқтаи назарини тан олиш ва назоратчи тилни камайитиришни талаб қилади [9, 54–77]. Шунинг учун мулоқотдаги эркинлик талабсизлик эмас, сабабларни тушунтириш ва масъулиятли танлов имконидир.

Бешинчи йўналиш ижтимоий-эмоционал компетенциялар ва эмпатияни қамраб олади. Ж. Дурлак ва ҳаммуаллифлар 213 та мактаб дастурини қамраб олган метатаҳлилда тизимли ижтимоий-эмоционал таълим ижтимоий кўникмалар, хулқ-атвор ва академик натижаларга ижобий таъсир кўрсатишини аниқлаган [10, 405–432]. К. Алдруп, Б. Карстенсен ва У. Клузманин тизимли шарҳи педагог эмпатиясини таълим оловчининг ҳолатини англаш ва унга мақсадга мувофиқ жавоб бериш қобилияти сифатида кўриб, уни самарали муносабатнинг муҳим, аммо ўзи етарли бўлмаган омили деб баҳолайди [13, 1177–1216]. Демак, эмпатия педагогик чегара, адолатли талаб ва касбий рефлексия билан бирга амал қилиши керак.

Рақамли муҳитга оид тадқиқотлар мулоқотнинг янги ўлчамини кўрсатади. Ж. Ричардсон ва ҳаммуаллифларнинг метатаҳлили онлайн муҳитда ижтимоий иштирок ҳисси таълим олувчининг қониқиши ва идрок этилган ўрганиши билан ижобий боғлиқлигини кўрсатади [11, 402–417]. С. Каскурлу ва ҳаммуаллифлар ўқитувчининг онлайн муҳитдаги «мавжудлиги» — курсни лойиҳалаш, мунозарани йўналтириш ва мазмунли кўмак бериш — натижалар билан боғлиқлигини қайд этади [12]. UNESCOнинг 2023 йилги ҳисоботи технология педагог ва таълим олувчи ўртасидаги инсон муносабатини алмаштирмаслиги, балки педагогик мақсадга бўйсундирилиши лозимлигини таъкидлайди [16]. Адабиётларда алоҳида шартлар яхши ўрганилган бўлса-да, уларни бир таълим ташкилоти даражасида жорий этиш ва баҳолашга мўлжалланган интегратив моделлар етарли эмас. Мазкур тадқиқот ана шу амалий бўшлиқни тўлдиришга қаратилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Психологик хавфсизлик таълим олувчи савол берганда, хатосини тан олганда ёки бошқача фикр билдирганда камситилмаслигига бўлган асосли ишончдир. У назоратнинг йўқлиги эмас. Аксинча, одоб, далил келтириш, сўз навбати ва ўзаро ҳурматга оид қоидалар олдиндан аниқ белгиланади ва барчага бир хил татбиқ этилади. Педагог хатони шахс хусусияти билан боғламасдан, бажарилган иш ёки фикрлаш жараёнига нисбатан шарҳлайди. «Сиз билмайсиз» ўрнига «далилингизни ушбу мезон билан қайта текширинг» каби ифода ишлатилади. Бундай тил шахснинг кадр-қимматини сақлаган ҳолда академик талабни пасайтирмаслик имконини беради.

Диалогик тузилма педагогик мулоқотни навбатма-навбат гапиришдан далиллар асосида биргаликда фикрлашга ўтказди [4, 12–21]. Бунинг учун саволлар фақат хотирани текширмасдан, сабаб, далил, муқобил позиция ва қўллашни талаб қилиши керак. Ўқитувчи жавобдан кейин дарҳол ўзи хулоса айтмасдан, «Нега?», «Қайси манба бу фикрни қўллайди?», «Бошқа ечим бўлиши мумкинми?» каби давомий саволлар беради. Талабаларга бир-бирининг фикрини қисқача қайта ифодалаш, рози ёки норози нуқтани далил билан кўрсатиш вазифаси юкланади. Шунда нутқ фақат ўқитувчига йўналган алоҳида жавоблар қатори эмас, умумий масалани ҳал қилиш воситасига айланади.

Ривожлантирувчи қайта алоқа мулоқотни натижани эълон қилишдан ўрганишни бошқаришга ўтказди. Самарали қайта алоқа ўз вақтида, мезонга боғланган, тушунарли ва кейинги ҳаракатни кўрсатувчи бўлиши лозим. «Яхши» ёки «ёмон» каби умумий баҳо таълим олувчига нимани сақлаш ёки ўзгартириш кераклигини билдирмайди. Масалан, илмий матнга «хулоса кучсиз» дейиш ўрнига, «хулосада тадқиқот саволига жавоб бор, аммо иккинчи натижа асосий таҳлил билан боғланмаган; 3-параграфдаги далилни хулосага бир жумлада уланг» деган кўрсатма берилади. Бу шарҳ вазифа ва жараён даражасини қамраб олади, шахсга баҳо бермайди.

Автономияни қўллаб-қувватлаш педагогнинг раҳбарлик ролини бекор қилмайди. У вазифанинг нима учун кераклигини тушунтириш, реал танлов бериш, талабанинг нуқтаи назарини тан олиш, назоратчи ва таҳдидли тилни камайтириш ҳамда аниқ тузилма яратишни англатади [8; 9, 54–77]. Масалан, «шу тарзда ёзмасангиз балл олмайсиз» деган ифода ўрнига баҳолаш мезонининг илмий сабаби тушунтирилади ва талабага мавзули мисолни танлаш имкони берилади. Бунда муддат, академик ҳалоллик ва натижа талаблари ўзгармайди. Натижада танлов масъулиятдан қочиш эмас, ўқув фаолиятини онгли бошқариш воситасига айланади.

1-жадвал. Самарали педагогик мулоқотнинг интегратив модели

Шарт	Педагогик амал	Кузатиладиган мезон	Кутилган натижа
Психологик хавфсизлик	Ҳурматли тил, хатони ўрганиш манбаи сифатида кўриш, тенг қоидалар	Савол ва фикрлар сони; камситишга оид шикоятлар; хато устидан ишлаш	Ишонч ва очиқ иштирок

Шарт	Педагогик амал	Кузатиладиган мезон	Кутилган натижа
Диалог ва фаол тинглаш	Очиқ савол, қайта ифодалаш, далил сўраш, тенгдош фикрига жавоб	Ўқитувчи ва талаба нутқи нисбати; давомий саволлар; ўзаро муносабат	Чуқур фикрлаш ва ҳамкорлик
Ривожлантирувчи қайта алоқа	Мақсад, мезон, ҳозирги ҳолат ва кейинги қадамни боғлаш	Шарҳнинг аниқлиги; жавоб муддати; тузатиш ишда шарҳдан фойдаланиш	Ўзини ўзи бошқариш
Индивидуаллаштириш	Ёрдам даражаси ва иштирок шаклини мослаштириш	Бир хил натижага олиб боровчи муқобил вазифалар; инклюзив иштирок	Тенг имконият ва мотивация
Рақамли ижтимоий иштирок	Алоқа қондаси, мунтазам педагог иштироки, синхрон ва асинхрон каналлар	Жавоб бериш вақти; мазмунли онлайн иштирок; махфийликка риоя	Онлайн қўниқши ва дахлдорлик

МУҲОКАМА

Тадқиқотнинг асосий чеклови янги эмпирик маълумот тўпланмаганидир. Шунинг учун модель Ўзбекистондаги муайян таълим тури ёки фан кесимида самарани кафолатламайди. Хорижий метатаҳлиллардан олинган натижалар маданий ва институционал контекстга мослаштирилиши лозим. Кейинги тадқиқотларда модель индикаторлари асосида дарс кузатув варағи ва талабалар сўровномаси ишлаб чиқилиб, олий таълим, умумий ўрта таълим ҳамда касбий таълимда алоҳида синовдан ўтказилиши мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тадқиқот саволига жавоб сифатида айтиш мумкинки, педагогик мулоқот психологик хавфсизлик, диалогик ўзаро таъсир, ривожлантирувчи қайта алоқа, индивидуаллаштириш ва рақамли ижтимоий иштирок бир тизимда ишлагандагина ўқув фаоллиги ҳамда ўзини ўзи бошқаришни кучайтирувчи механизмга айланади. Ушбу блоклардан бирининг йўқлиги бошқаларнинг таъсирини чеклайди. Ишончсиз муҳитда диалог формалашади; диалогсиз қайта алоқа бир томонлама ҳукмга айланади; аниқ тузилмасиз автономия мақсадсиз танловга олиб келади; педагогик мақсадсиз технология эса алоқа каналларини кўпайтириб, мазмунли ўзаро таъсирни таъминламайди.

Таҳлил натижалари мулоқот сифати таълим олувчининг қадр-қимматини ҳимоя қилиш билан академик талабни уйғунлаштирилиши кўрсатди. Педагогнинг вазифаси барча жавобни ўзи бериш эмас, таълим олувчининг фикрини аниқлаш, уни далил билан синаш, тузатишга йўл кўрсатиш ва мустақил ҳаракат учун масъулият қолдиришдир. Таълим ташкилотининг вазифаси эса мазкур амалиётни педагогнинг шахсий ташаббусига ташлаб қўймасдан, малака ошириш, ички сифат назорати ва методик қўллаб-қувватлашга киритишдан иборат. Бу ёндашув таълим олувчининг қадр-қимматини ҳимоя қилиш ва педагог фаолияти учун зарур шарт-шароитларни яратишга оид миллий қонун талабларига ҳам мос келади [14; 15].

1. Таълим ташкилотлари ички сифатни таъминлаш ҳужжатларига педагогик мулоқотнинг аниқ индикаторларини киритсин: ҳурматли тил, очиқ савол, фаол тинглаш, мезонга асосланган қайта алоқа, инклюзив иштирок ва рақамли жавоб муддати алоҳида баҳолансин.
2. Педагогларнинг малакасини ошириш дастурларида назарий маъруза билан чекланмасдан, мураккаб мулоқот вазиятларини ролли машқ, видеотаҳлил ва тенгдошлар қайта алоқаси орқали ўрганиш модули жорий этилсин.
3. Ҳар бир фан бўйича баҳолаш мезонлари топшириқдан олдин тушунтирилсин; педагог шарҳи камида кучли жиҳат, аниқ такомиллаштириш нуқтаси ва кейинги амални қамраб олсин; талабага шарҳ асосида ишини қайта кўриб чиқиш имкони берилсин.
4. Дарсларда иштирокнинг оғзаки жавобдан ташқари қисқа ёзма позиция, жуфтлик муҳокамаси, аноним савол ва концептуал схема каби муқобил шакллари қўлландин. Бу

ёндашув умумий натижа ва мезонни ўзгартирмасдан турли психологик эҳтиёжларни ҳисобга олади.

5. Онлайн ва гибрид курсларда алоқа регламенти ишлаб чиқилсин: педагогнинг жавоб бериш муддати, синхрон ва асинхрон каналларнинг мақсади, онлайн одоб, махфийлик ҳамда фавқулдда мурожаат тартиби курс бошида очиқ эълон қилинсин.

6. Талабаларнинг фикри бир марталик умумий қониқиш саволи билан эмас, кузатиладиган мулоқот амали бўйича қисқа аноним сўровлар орқали семестр давомида камида икки марта ўрганилсин; натижа жазолаш учун эмас, методик яхшилаш режаси учун ишлатилсин.

7. Кейинги эмпирик тадқиқотларда таклиф этилган модель турли таълим босқичлари ва фанларда синовдан ўтказилиб, унинг ўқув фаоллиги, психологик хавфсизлик, топшириқни қайта ишлаш сифати ва таълим натижалари билан боғлиқлиги аралаш методлар асосида баҳолансин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
2. Cornelius-White J. *Learner-Centered Teacher–Student Relationships Are Effective: A Meta-Analysis // Review of Educational Research*. – 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 113–143. DOI: 10.3102/003465430298563.
3. Roorda D. L., Koomen H. M. Y., Spilt J. L., Oort F. J. *The Influence of Affective Teacher–Student Relationships on Students’ School Engagement and Achievement: A Meta-Analytic Approach // Review of Educational Research*. – 2011. – Vol. 81, No. 4. – P. 493–529. DOI: 10.3102/0034654311421793.
4. Mercer N., Howe C. *Explaining the Dialogic Processes of Teaching and Learning: The Value and Potential of Sociocultural Theory // Learning, Culture and Social Interaction*. – 2012. – Vol. 1, No. 1. – P. 12–21. DOI: 10.1016/j.lcsi.2012.03.001.
5. Hattie J., Timperley H. *The Power of Feedback // Review of Educational Research*. – 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 81–112. DOI: 10.3102/003465430298487.
6. Wisniewski B., Zierer K., Hattie J. *The Power of Feedback Revisited: A Meta-Analysis of Educational Feedback Research // Frontiers in Psychology*. – 2020. – Vol. 10. – Article 3087. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.03087.
7. Nicol D. J., Macfarlane-Dick D. *Formative Assessment and Self-Regulated Learning: A Model and Seven Principles of Good Feedback Practice // Studies in Higher Education*. – 2006. – Vol. 31, No. 2. – P. 199–218. DOI: 10.1080/03075070600572090.
8. Ryan R. M., Deci E. L. *Intrinsic and Extrinsic Motivation from a Self-Determination Theory Perspective: Definitions, Theory, Practices, and Future Directions // Contemporary Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860. DOI: 10.1016/j.cedpsych.2020.101860.
9. Reeve J., Cheon S. H. *Autonomy-Supportive Teaching: Its Malleability, Benefits, and Potential to Improve Educational Practice // Educational Psychologist*. – 2021. – Vol. 56, No. 1. – P. 54–77. DOI: 10.1080/00461520.2020.1862657.
10. Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B. *The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development*. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x.
11. Richardson J. C., Maeda Y., Lv J., Caskurlu S. *Social Presence in Relation to Students’ Satisfaction and Learning in the Online Environment: A Meta-Analysis // Computers in Human Behavior*. – 2017. – Vol. 71. – P. 402–417. DOI: 10.1016/j.chb.2017.02.001.
12. Caskurlu S., Maeda Y., Richardson J. C., Lv J. *A Meta-Analysis Addressing the Relationship between Teaching Presence and Students’ Satisfaction and Learning // Computers & Education*. – 2020. – Vol. 157. – Article 103966. DOI: 10.1016/j.compedu.2020.103966.
13. Aldrup K., Carstensen B., Klusmann U. *Is Empathy the Key to Effective Teaching? A Systematic Review of Its Association with Teacher–Student Interactions and Student Outcomes // Educational Psychology Review*. – 2022. – Vol. 34. – P. 1177–1216. DOI: 10.1007/s10648-021-09649-y.

14. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, ЎРҚ–637-сон, 23.09.2020. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>. Мурожаат қилинган сана: 22.09.2026.
15. Ўзбекистон Республикасининг «Педагогнинг мақоми тўғрисида»ги Қонуни, ЎРҚ–901-сон, 01.02.2024. URL: <https://lex.uz/docs/-6786401>. Мурожаат қилинган сана: 22.09.2026.
16. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023. URL: <https://gem-report-2023.unesco.org/>. Мурожаат қилинган сана: 22.09.2026.

SMART MA'LUMOTLARI ASOSIDA DISK NOSOZLIKLARINI MASHINA O'RGANISH MODELLARI YORDAMIDA BASHORATLASH

Xolmurov Shamurod Abdihamidovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

E-mail: moviyosmon77@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada SMART monitoring ma'lumotlari asosida disk nosozligini bashoratlashda turli mashina o'rganish modellarining samaradorligi baholandi. Muvozanatsiz sinflarga ega 40 000 disk-kunlik namunaviy ma'lumotlar to'plamida Random Forest, XGBoost, SVM, Isolation Forest, Autoencoder va LSTM modellari qiyoslandi. Natijalar statik belgilar uchun Random Forest eng muvozanatli F1 ko'rsatkichini, vaqt qatorlarida esa LSTM yuqori salohiyatni namoyon etganini ko'rsatdi. Model tanlash shartlari hamda uch qatlamli konseptual gibriddan arxitektura asoslandi.

Kalit so'zlar: SMART monitoring, disk nosozligi, prediktiv texnik xizmat, mashina o'rganish, Random Forest, XGBoost, anomaliyani aniqlash, LSTM, sinflar muvozanatsizligi, F1-o'lcham.

Аннотация. В статье оценена эффективность моделей машинного обучения при прогнозировании отказов дисков по данным SMART-мониторинга. На модельном наборе из 40 000 наблюдений «диск-день» с несбалансированными классами сопоставлены Random Forest, XGBoost, SVM, Isolation Forest, Autoencoder и LSTM. Результаты показывают наиболее сбалансированное значение F1 у Random Forest для статических признаков и высокий потенциал LSTM при наличии временных рядов. Обоснованы условия выбора моделей и предложена концептуальная трехуровневая гибридная архитектура.

Ключевые слова: SMART-мониторинг, отказ диска, предиктивное обслуживание, машинное обучение, Random Forest, XGBoost, обнаружение аномалий, LSTM, дисбаланс классов, F1-мера.

Abstract. This article evaluates machine-learning models for predicting disk failures from SMART monitoring data. Random Forest, XGBoost, SVM, Isolation Forest, Autoencoder, and LSTM were compared using a model dataset of 40,000 disk-day observations with imbalanced classes. The results indicate that Random Forest provides the most balanced F1 performance for static features, whereas LSTM has strong potential when temporal sequences are available. Model-selection conditions are identified, and a conceptual three-layer hybrid architecture is proposed for practical predictive maintenance.

Keywords: SMART monitoring, disk failure, predictive maintenance, machine learning, Random Forest, XGBoost, anomaly detection, LSTM, class imbalance, F1-score.

KIRISH

Ma'lumotlarni saqlash qurilmalari raqamli infratuzilmaning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Serverlar, ma'lumotlar markazlari va bulutli xizmatlarning uzluksiz ishlashi diskning texnik holatiga bevosita bog'liq. HDD yoki SSD qurilmasining kutilmagan ishdan chiqishi nafaqat uskunani almashtirish xarajatini, balki xizmatning to'xtashi, ma'lumotlarning buzilishi yoki yo'qolishi xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli reaktiv ta'mirlashdan nosozlik xavfini oldindan baholashga asoslangan prediktiv texnik xizmatga o'tish amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

SMART (Self-Monitoring, Analysis and Reporting Technology) disk ichidagi diagnostik ko'rsatkichlarni muntazam qayd etadi. Biroq an'anaviy SMART nazorati ko'pincha har bir atributni ishlab chiqaruvchi belgilagan statik chegara bilan alohida taqqoslaydi. Bir nechta atributning bir vaqtdagi kichik o'zgarishi nosozlik xavfini bildirishi mumkin bo'lsa-da, ularning hech biri yakka holda ogohlantirish chegarasiga yetmasligi mumkin. Murray, Hughes va Kreutz-Delgado disk nosozligi kam uchraydigan hodisa ekanini va uni bashoratlash uchun maxsus mashina o'rganish yondashuvlari zarurligini ko'rsatgan [1, 783–816].

Mavjud tadqiqotlarda ko'pincha bitta model yoki bir turdagi ma'lumotga urg'u beriladi. Nazorat ostidagi klassifikatorlar yorliqlangan ma'lumotlarda yuqori natija ko'rsatsa, anomaliyani aniqlash usullari nosozlik yorliqlari kam bo'lgan muhitda foydalidir. Vaqt qatori modellari esa SMART atributlarining asta-

sekin o'zgarishini hisobga oladi. Ushbu farqlar birgina "eng yaxshi model"ni tanlashdan ko'ra, modelni ma'lumotlar tabiati va amaliy xatolar narxiga mos tanlash zarurligini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi SMART atributlari asosida disk nosozligini bashoratlashda Random Forest, XGBoost, SVM, Isolation Forest, Autoencoder va LSTM modellarining qiyosiy samaradorligini baholashdan iborat. Asosiy tadqiqot savoli quyidagicha: qaysi model musbat bashorat aniqligi, to'liqlik va yolg'on signallar o'rtasidagi eng maqbul muvozanatni ta'minlaydi? Gipotezaga ko'ra, mashina o'rganish modellari atributlar o'rtasidagi chiziqli bo'lmagan bog'liqliklarni hisobga olib, oddiy chegaraviy nazoratga qaraganda mazmunliroq bashorat beradi; model samaradorligi esa yorliqlar va vaqt qatori mavjudligiga bog'liq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot empirik, qiyosiy va hisoblash eksperimenti shaklida tashkil etildi. Disk nosozligi $y \in \{0,1\}$ chiqishli binar klassifikatsiya hamda yorliq mavjud bo'lmaganda anomaliyani aniqlash masalasi sifatida formalashtirildi. Asosiy tajriba real disk statistikasi xususiyatlariga mos ravishda generatsiya qilingan 40 000 disk-kun kuzatuvdan iborat namunaviy to'plamda o'tkazildi. Unda 39 000 sog'lom va 1 000 nosoz kuzatuv mavjud. Shu bois natijalarni to'liq real ishlab chiqarish muhiti uchun tashqi validatsiyasiz umumlashtirish mumkin emas.

Har bir kuzatuv sakkizta belgi bilan ifodalandi: asosiy SMART 5, 187, 188, 197 va 198 atributlariga SMART 1, SMART 9 va SMART 194 qo'shildi. Yetishmayotgan yoki mantiqan noto'g'ri qiymatlarni aniqlash, belgilarning diapazonlarini tekshirish va standartlashtirish dastlabki ishlov berishning asosiy bosqichlarini tashkil etdi. Standartlashtirish parametrlari faqat o'qitish qismida hisoblanib, sinov qismiga tatbiq etildi; bu ma'lumot sizib chiqishini cheklaydi.

Ma'lumotlar `random_state=42` bilan stratifikatsiyalangan holda 70 foiz o'qitish (28 000 kuzatuv) va 30 foiz sinov (12 000 kuzatuv) to'plamiga ajratildi. Sinflar muvozanatsizligi Random Forest va SVMda muvozanatlangan sinf vaznlari, XGBoostda `scale_pos_weight` orqali hisobga olindi. Isolation Forest va Autoencoder faqat sog'lom o'qitish kuzatuvlarida normal holatni o'rgandi. Random Forestda 200 ta daraxt, XGBoostda 200 ta daraxt, maksimal chuqurlik 5 va o'rganish tezligi 0,1 qo'llandi. SVM RBF yadrosi bilan qurildi. Autoencoder qayta tiklash xatosi, LSTM esa 14 kunlik ketma-ketlik asosida baholandi.

Dasturiy tajriba Python, scikit-learn, XGBoost va TensorFlow/Keras vositalari yordamida bajarildi. Baholashda umumiy to'g'rilik (accuracy), musbat bashorat aniqligi (precision), to'liqlik (recall), F1-o'lcham, ROC-AUC hamda yolg'on signal darajasi (FAR) qo'llandi. Muvozanatsiz to'plamda accuracy asosiy tanlov mezoni sifatida olinmadi; F1, recall va FAR birgalikda talqin qilindi. Hold-out sinovi qo'llangani, kross-validatsiya bajarilmagani, kutubxona versiyalari va apparat konfiguratsiyasi ko'rsatilmagani tadqiqotning takrorlanuvchanligi va umumlashtirilishini cheklaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Murray, Hughes va Kreutz-Delgado qattiq disk nosozligini ko'p misolli o'rganish masalasi sifatida ko'rib, kam uchraydigan nosoz sinf sabab oddiy umumiy to'g'rilik yetarli emasligini asoslagan [1, 783–816]. Tomic va Pejic Bach anomaliyani aniqlash yondashuvining disk holatini yorliqlar cheklangan vaziyatda baholashdagi imkoniyatlarini ko'rsatgan [2, 1153–1172]. Ushbu ishlar disk nosozligini klassifikatsiya bilan cheklamasdan, anomaliya nuqtayi nazaridan ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Nazorat ostidagi modellar orasida Breiman taklif qilgan Random Forest bootstrap namunalari va tasodifiy belgilar tanloviga asoslangan ko'p daraxtli ansambl bo'lib, barqarorlik va belgilar muhimligini baholash imkonini beradi [3, 5–32]. Chen va Guestrin ishlab chiqqan XGBoost ketma-ket daraxtlar orqali oldingi xatolarni tuzatadi va regularizatsiyalangan maqsad funksiyasidan foydalanadi [4, 785–794]. Cortes va Vapnikning SVM modeli sinflar orasidagi maksimal chegarani izlaydi va RBF yadrosi yordamida chiziqli bo'lmagan bog'liqliklarni ifodalashi mumkin [7, 273–297]. Bu modellar yorliqlangan ma'lumot mavjud bo'lganda kuchli, ammo ularning precision va recall nisbatlari turlicha.

Liu, Ting va Zhou tomonidan taklif etilgan Isolation Forest anomal nuqtalarning tasodifiy daraxtlarda kamroq bo'linish orqali tez izolyatsiya qilinishiga tayangan [5, 413–422]. Autoencoder normal

kuzatuvni qayta tiklashni o'rganib, katta qayta tiklash xatosini anomaliya belgisi deb qabul qiladi; uning umumiy nazariy asoslari chuqur o'rganish adabiyotida yoritilgan [8, 493–516]. Bunday usullar yorliqsiz ishlashi bilan foydali, biroq anomaliya doimo nosozlikni anglatmagani sabab yolg'on signal ko'payishi mumkin.

Hochreiter va Schmidhuberning LSTM arxitekturasini uzoq vaqt bog'liqliklarini xotira yacheykasi va boshqaruv darvozalari orqali saqlaydi [6, 1735–1780]. Disklarda SMART atributlari nosozlik oldidan bosqichma-bosqich o'zgarsa, ketma-ketlik modeli statik kuzatuvda ko'rinmaydigan degradatsiya tendensiyasini aniqlashi mumkin. Biroq statik va vaqt qatori modellarini turli kirish tuzilmasi hamda turli eksperimental sharoitlarda olgan natijalari asosida mutlaq qiyoslash metodologik ehtiyotkorlikni talab qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval. Asosiy SMART atributlarining diagnostik mazmuni

Atribut	Inglizcha nomi	Diagnostik mazmuni
SMART 5	Reallocated Sectors Count	Nuqsonli deb topilib, zaxira sohaga ko'chirilgan sektorlar soni.
SMART 187	Reported Uncorrectable Errors	Xatoni tuzatish mexanizmi bartaraf eta olmagan xatolar soni.
SMART 188	Command Timeout	Belgilangan vaqtda bajarilmay, bekor qilingan buyruqlar soni.
SMART 197	Current Pending Sector Count	Qayta taqsimlanishni kutayotgan beqaror sektorlar soni.
SMART 198	Offline Uncorrectable	Oflayn tekshiruvda tuzatib bo'lmaydigan sektorlar soni.

Manba: Dissertatsiya ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Ushbu atributlar disk yuzasi, o'qish-yozish operatsiyalari va tuzatib bo'lmaydigan sektorlar bilan bog'liq turli nosozlik alomatlarini ifodalaydi. Ularni birgalikda tahlil qilish alohida chegaradan oshmagan, biroq kombinatsiyasi xavf tug'diradigan holatlarni aniqlash imkonini beradi.

2-jadval. Mashina o'rganish modellarining qiyosiy samaradorligi

Model	Accuracy	Precision	Recall	F1	ROC-AUC	FAR
Random Forest	0,997	0,989	0,877	0,929	0,972	0,000*
XGBoost	0,994	0,841	0,917	0,877	0,983	0,004
SVM (RBF)	0,989	0,720	0,933	0,813	0,970	0,009
Isolation Forest	0,971	0,459	0,873	0,602	0,979	0,026
Autoencoder	0,973	0,477	0,890	0,621	0,979	0,025
LSTM	0,998	0,995	0,990	0,992	0,999	0,002

Manba: Dissertatsiyadagi eksperimental natijalar. *FAR uch xona aniqligida yaxlitlangan.

Barcha modellarda accuracy 0,97 dan yuqori bo'lsa-da, sog'lom kuzatuvlar 97,5 foizni tashkil qilgani sabab bu ko'rsatkich o'z-o'zicha model foydaliligini isbotlamaydi. Statik klassifikatorlar orasida Random Forest eng katta F1 (0,929) va precision (0,989)ni ta'minladi. Uning FAR qiymati jadvalda 0,000 gacha yaxlitlangan; chalkashlik matritsasida uchta yolg'on musbat holat mavjudligi sabab "yolg'on signal yo'q" degan xulosa chiqarilmaydi.

XGBoost recall bo'yicha Random Forestdan yuqori natija ko'rsatdi: haqiqiy nosozliklarning 91,7 foizi aniqlandi, biroq precision 0,841 gacha pasaydi. SVM recall bo'yicha statik modellar orasida eng yuqori qiymatga — 0,933 ga erishdi, lekin precision 0,720 va FAR 0,009 bo'ldi. Demak, nosozlikni o'tkazib yuborish juda qimmat bo'lgan muhitda SVM yoki XGBoost, keraksiz almashtirish va yolg'on ogohlantirish qimmat bo'lganda Random Forest ma'qulroq.

Isolation Forest va Autoencoderning F1 qiymatlari pastroq bo'lsa-da, ularning recall ko'rsatkichlari 0,873 va 0,890 ni tashkil etdi. Bu modellar yorliqlangan nosoz misollarini talab qilmasligi bilan ahamiyatli. Ular yangi muhitda dastlabki anomaliya filtri vazifasini bajarishi mumkin, ammo anomaliyani bevosita nosozlik deb qabul qilish yolg'on signallar ulushini oshiradi.

LSTM barcha ko'rsatkichlarda eng yuqori natijaga ega. Biroq u 14 kunlik vaqt ketma-ketligidan, boshqa modellar esa asosan statik belgilar vektoridan foydalangan. Shuning uchun LSTM natijasi uning mutlaq ustunligi emas, balki aniq degradatsiya tendensiyasi mavjud ketma-ket ma'lumotlarda vaqt tuzilmasidan foydalanishning yuqori salohiyati sifatida talqin qilinadi. Bu natijani real va shovqinli vaqt qatorlarida disk bo'yicha ajratilgan tashqi sinov bilan tekshirish zarur.

3-jadval. Random Forestda qaror chegarasining precision va recallga ta'siri

Chegara (τ)	Precision	Recall	F1
0,3	0,912	0,930	0,921
0,5	0,989	0,877	0,929
0,7	0,996	0,810	0,893
0,9	0,999	0,720	0,837

Manba: Dissertatsiyadagi chegaraviy qiymat eksperimenti.

Chegarani 0,3 gacha pasaytirish recallni 0,930 ga oshiradi, ammo precision 0,912 gacha kamayadi. Chegarani 0,9 gacha oshirish precisionni 0,999 ga olib chiqadi, lekin haqiqiy nosozliklarning 28 foizi o'tkazib yuboriladi. F1 bo'yicha 0,5 chegara ushbu namunaviy tajribada eng yaxshi muvozanatni ta'minlagan bo'lsa-da, amaliy chegara yolg'on signal va o'tkazib yuborilgan nosozlik xarajatlari asosida tanlanishi kerak.

NATIJALAR MUHOKAMASI

Natijalar barcha sharoitlar uchun yagona eng yaxshi model mavjud emasligini ko'rsatadi. Model tanlovi ma'lumotning yorliqlanganligi, vaqt ketma-ketligi, hisoblash resurslari va xatolar narxiga bog'liq. Random Forest statik, yorliqlangan ma'lumotda yuqori precision va F1, juda past FAR hamda belgilar muhimligini baholash imkoniyati bilan amaliy boshlang'ich model bo'la oladi. XGBoost yoki SVMning yuqoriroq recalli kritik nosozlikni o'tkazib yuborish keraksiz tekshiruvdan qimmatroq bo'lgan muhitda ustunlik beradi.

Yorliqlar cheklangan yangi muhitda Isolation Forest yoki Autoencoder dastlab normal ish rejimini o'rganib, shubhali kuzatuvlarni ajratishi mumkin. Bunda ularning ogohlantirishi yakuniy nosozlik hukmi emas, ikkinchi bosqich tekshiruviga kirish sifatida qaralishi kerak. Disk bo'yicha yetarli tarix mavjud bo'lsa, LSTM atributlarning tezligi va yo'nalishini hisobga oladi. Biroq vaqt qatori modeli uchun kelajakdagi ma'lumotning o'qitishga sizib kirishini oldini oladigan xronologik hamda disk bo'yicha guruhlangan validatsiya talab qilinadi.

Olingan natijalar asosida uch qatlamli konseptual arxitektura taklif etiladi. Birinchi qatlamda Autoencoder normal holatdan og'ishgan disklarni ajratadi. Ikkinchi qatlamda Random Forest yoki XGBoost shubhali kuzatuvni yorliqlangan qonuniyatlar asosida tasniflab, yolg'on signallarni kamaytiradi. Uchinchi qatlamda LSTM SMART ko'rsatkichlarining vaqt bo'yicha o'zgarishini baholab, xavf dinamikasini aniqlaydi. Ushbu arxitektura dissertatsiyada to'liq birlashtirilgan tizim sifatida eksperimental validatsiyadan o'tkazilmagan; shu bois u keyingi sinov uchun ilmiy-amaliy konsepsiya sifatida baholanadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi — namunaviy to'plam real disk statistikasi xususiyatlariga mos generatsiya qilingan bo'lsa-da, to'liq real ishlab chiqarish ma'lumotlari emasligidir. Disk ishlab chiqaruvchisi va modeli bo'yicha SMART semantikasidagi farqlar, konsepsiya siljishi, takroriy kuzatuvlarning bir diskka tegishliligi, kross-validatsiya va tashqi validatsiyaning yo'qligi natijalarni umumlashtirishni cheklaydi. LSTMning juda yuqori ko'rsatkichlari ayniqsa real ma'lumotlarda qayta tekshirilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot savoliga javoban, statik SMART atributlari va yorliqlangan namunaviy ma'lumotlar sharoitida Random Forest precision, F1 va yolg'on signal darajasi o'rtasidagi eng maqbul umumiy

muvozanatni ta'minladi. Agar asosiy vazifa nosozliklarni imkon qadar kam o'tkazib yuborish bo'lsa, SVM yoki XGBoostning yuqoriroq recall ko'rsatkichlari afzal bo'lishi mumkin. Shu sababli tanlov bitta reyting emas, amaliy xarajat funksiyasiga asoslanishi kerak.

Eksperiment mashina o'rganish modellari bir nechta SMART atributlari o'rtasidagi murakkab bog'liqliklardan foydalanishi mumkinligi haqidagi gipotezani namunaviy to'plam doirasida qo'llab-quvvatladi. Biroq an'anaviy SMART chegaraviy nazoratining miqdoriy bazaviy natijasi alohida keltirilmagani sabab undan "sezilarli ustunlik" qat'iy statistik qiyos bilan to'liq isbotlangan deb bo'lmaydi.

Maqolaning ilmiy hissasi turli model sinflarini bir xil mezonlar asosida qiyoslash, ularning qo'llanish shartlarini ajratish va anomaliya filtri, klassifikator hamda vaqt qatori tahlilini birlashtiruvchi uch qatlamli konseptual arxitekturani asoslashdan iborat. Amaliyotda yorliqlangan tarixiy ma'lumotlar uchun Random Forest yoki XGBoost, yorliqlar kam bo'lganda Autoencoder yoki Isolation Forest, yetarli ketma-ket kuzatuv mavjud bo'lganda LSTMdan foydalanish tavsiya etiladi.

Tizimni joriy etishda qaror chegarasi tashkilotning yolg'on signal va o'tkazib yuborilgan nosozlik xarajatlariga moslashtirilishi, model yangi ma'lumotlarda davriy qayta o'qitilishi va ma'lumot taqsimotidagi siljish nazorat qilinishi kerak. Prediktiv modulni Zabbix yoki Prometheus kabi monitoring platformalariga ulash mumkin, biroq real vaqt integratsiyasi mustaqil sinov va xavfsizlik talablarini taqozo etadi.

Kelgusi tadqiqotlarda modellarni Backblaze va Alibaba kabi to'liq real ma'lumotlarda, disk bo'yicha guruhlangan va vaqtga asoslangan validatsiya bilan tekshirish, ishonch oralig'ini hisoblash, gibrid arxitekturani yagona tizim sifatida sinash hamda SHAP yoki LIME orqali qarorlarning izohlanishini oshirish zarur. Turli disk modellari bo'yicha tashqi validatsiya natijalarning amaliy ishonchligini belgilovchi asosiy bosqich bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Murray J.F., Hughes G.F., Kreutz-Delgado K. Machine Learning Methods for Predicting Failures in Hard Drives: A Multiple-Instance Application // Journal of Machine Learning Research. – 2005. – Vol. 6. – P. 783–816.
2. Tomic A., Pejic Bach M. Anomaly Detection Model for Predicting Hard Disk Drive Failures // Applied Artificial Intelligence. – 2021. – Vol. 35, No. 15. – P. 1153–1172.
3. Breiman L. Random Forests // Machine Learning. – 2001. – Vol. 45, No. 1. – P. 5–32.
4. Chen T., Guestrin C. XGBoost: A Scalable Tree Boosting System // Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD Conference. – 2016. – P. 785–794.
5. Liu F.T., Ting K.M., Zhou Z.-H. Isolation Forest // Proceedings of the 8th IEEE International Conference on Data Mining. – 2008. – P. 413–422.
6. Hochreiter S., Schmidhuber J. Long Short-Term Memory // Neural Computation. – 1997. – Vol. 9, No. 8. – P. 1735–1780.
7. Cortes C., Vapnik V. Support-Vector Networks // Machine Learning. – 1995. – Vol. 20, No. 3. – P. 273–297.
8. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 800 p.

OLIY TA'LIM TASHKILOTLARIDA KAFEDRA MUDIRINING AKADEMIK YETAKCHILIK VA O'QUV-USLUBIY FAOLIYATNI BOSHQARISHDAGI ROLI

Tohirov Zufar Muzaffar o'g'li

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bo'lim boshlig'i

Murodullayev Shohruh Xabibullo o'g'li

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bosh mutaxassisi

Otaxonova Maftuna To'liqinbekovna

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tashkilotlarida kafedra mudirining institutsional maqomi, akademik yetakchilik va o'quv-uslubiy faoliyatni boshqarishdagi funksiyalari tahlil qilinadi. Kafedra mudirining an'anaviy ma'muriy-ijrochi modeli va zamonaviy akademik yetakchi modeli qiyoslangan, kafedra mudiri faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza, akademik mustaqillik va kredit-modul tizimiga o'tish sharoitida uning vakolatlari mazmunidagi o'zgarishlar o'rganilgan. Buyuk Britaniya, AQSh va Germaniya universitetlarida kafedra (departament) boshqaruvi tajribasi milliy amaliyot bilan qiyoslangan. Natijada kafedra mudiri faoliyatining besh komponentli funksional modeli va samaradorlik indikatorlari taklif etilgan hamda tashkiliy-huquqiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kafedra mudiri, akademik yetakchilik, o'quv-uslubiy faoliyat, akademik mustaqillik, kredit-modul tizimi, taqsimlangan yetakchilik, samaradorlik indikatorlari, ta'lim sifati.

Аннотация. В статье анализируется роль заведующего кафедрой в академическом лидерстве и управлении учебно-методической деятельностью в высших образовательных организациях Республики Узбекистан. Сопоставлены традиционная административно-исполнительская и современная лидерская модели, исследованы нормативно-правовые основы деятельности заведующего кафедрой в условиях академической независимости вузов и перехода на кредитно-модульную систему. Проведён сравнительный анализ опыта Великобритании, США и Германии. Предложены пятикомпонентная функциональная модель деятельности заведующего кафедрой, индикаторы её эффективности и организационно-правовые рекомендации.

Ключевые слова: заведующий кафедрой, академическое лидерство, учебно-методическая деятельность, академическая независимость, кредитно-модульная система, индикаторы эффективности.

Abstract. The article examines the role of the head of department in academic leadership and the management of teaching and methodological activities in higher education institutions of Uzbekistan. It contrasts the traditional administrative model of the position with the model of the head as an academic leader, analyses the national regulatory framework under university academic autonomy and the credit-module system, and compares Uzbek practice with departmental governance in the United Kingdom, the United States and Germany. A five-component functional model with performance indicators is proposed, together with organisational and legal recommendations.

Keywords: head of department, academic leadership, teaching and methodological activity, academic autonomy, credit-module system, performance indicators.

KIRISH

Oliy ta'lim tizimidagi islohotlarning amaliy natijasi, pirovardida, universitetning eng quyi, ammo eng muhim akademik bo'g'ini — kafedrada namoyon bo'ladi. O'quv rejalari va fan dasturlarining mazmuni, professor-o'qituvchilarning kasbiy salohiyati, ilmiy maktablarning shakllanishi, talabalar bilimini baholashning xolisligi va akademik halollik muhiti aynan kafedra darajasida ta'minlanadi. Shu sababli kafedra mudiri oddiy ma'muriy ijrochi emas, balki akademik jamoani muayyan strategik maqsad sari yo'naltiruvchi yetakchi sifatida qaralishi zarur.

So'nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilgan islohotlar ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshirdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Unda qamrovni kengaytirish va kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot natijadorligini oshirish, kadrlar buyurtmachilarini jalb etish hamda oliy ta'lim

muassasalarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi [2]. Ushbu konsepsiya ijrosi doirasida 2021-yil 24-dekabrda PQ-60-son qaror qabul qilinib, unda oliy ta'lim muassasalari mustaqilligini kengaytirish, ular faoliyatida davlat ma'muriy boshqaruvini keskin kamaytirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash maqsad qilib qo'yildi [3].

Mustaqillikning kengayishi bilan qaror qabul qilish markazi vazirlikdan universitetga, universitet ichida esa rektoratdan fakultet va kafedralarga siljiy boshladi. Biroq amaliyotda kafedra mudiri faoliyatida ma'muriy-hisobot yuklamasining akademik yetakchilikdan ustun kelishi, o'quv-uslubiy ishlarda rasmiyatchilik, vakolat va mas'uliyat o'rtasidagi nomutanosiblik hamda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning tizimli mexanizmi mavjud emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Kafedra mudirining akademik yetakchilik va o'quv-uslubiy faoliyatni boshqarishdagi rolini nazariy, normativ-huquqiy va qiyosiy jihatdan tahlil qilish hamda uning samaradorligini oshirish bo'yicha asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalar** qo'yildi: akademik yetakchilik va ma'muriy boshqaruv o'rtasidagi farqni nazariy asoslash; kafedra mudiri faoliyatining milliy normativ-huquqiy asoslarini tahlil qilish; xorijiy tajribani o'rganish; kafedra mudiri faoliyatining funksional modeli va samaradorlik indikatorlarini ishlab chiqishdan iborat.

1. KAFEDRA MUDIRI LAVOZIMINING NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI

Kafedra mudirining huquqiy maqomi yagona maxsus qonun bilan emas, balki bir necha darajadagi hujjatlar majmui bilan belgilanadi. Umumiy asos sifatida 2020-yil 23-sentabrda O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun xizmat qiladi [1]. Lavozimga kirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 10-fevraldagi 20-son qarori bilan tasdiqlangan Nizom orqali tartibga solinadi: unga ko'ra kafedra mudiri, professor, dotsent, katta o'qituvchi, o'qituvchi (assistent) va o'qituvchi-stajyor lavozimlari tanlov asosida besh yil muddatga egallanadi. Muhim jihati shundaki, kafedra a'zosi hisoblanmaydigan dekan (prorektor) kafedra mudiri lavozimiga nomzodlar bo'yicha tavsiyanoma qabul qilishda ovoz bermaydi [4]. Bu norma kafedra mudirini tanlashda akademik jamoa fikrining ustuvorligini, ya'ni kollegiallik tamoyilini mustahkamlaydi.

O'quv jarayonini tashkil etish borasida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qarori tub burilish yasadi: unga ko'ra 2020/2021 o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazildi va Yevropa kreditlarni o'tkazish va to'plash tizimi (ECTS) asosida kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi [5]. Kredit-modul tizimi kafedra mudiri oldiga yangi vazifalarni qo'ydi: fanlarni kredit hajmiga moslashtirish, tanlov fanlari katalogini shakllantirish, talabani mustaqil ta'limini uslubiy ta'minlash va uning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini qo'llab-quvvatlash. Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi (HEMIS) orqali o'quv jarayoni ma'lumotlarining raqamlashtirilishi esa kafedra faoliyatini ma'lumotlarga asoslangan holda tahlil qilish imkonini yaratmoqda.

PQ-60-son qaror universitetlar akademik mustaqilligini kengaytirib, boshqaruv kadrlari salohiyatiga alohida e'tibor qaratdi. Xususan, Vazirlik rektor lavozimiga nomzodlar zaxirasini shakllantirishi hamda ularning boshqaruv qobiliyatini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va berilgan mustaqillikdan samarali foydalanish mavzularidagi maqsadli malaka oshirish kurslarini tashkil etishi belgilangan [3]. Ta'kidlash joizki, bunday tizimli boshqaruv tayyorgarligi mexanizmi rektor darajasi uchun nazarda tutilgan bo'lsa-da, kafedra mudirlari uchun hozircha umumiy tartibda belgilanmagan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kafedra mudirining lavozimga kirish tartibi batafsil tartibga solingan bo'lsa-da, uning funksional vakolatlari — yetakchilik vazifalari, qaror qabul qilish doirasi va faoliyatini baholash mezonlari — asosan oliy ta'lim tashkilotlarining ichki hujjatlari (ustav, kafedra to'g'risidagi nizom, lavozim yo'riqnomasi) darajasida belgilanadi. Bu bir tomondan akademik mustaqillikka mos keladi, boshqa tomondan esa oliy ta'lim tashkilotlari o'rtasida yondashuvlarning keskin farqlanishiga olib keladi.

2. MA'MURIY BOSHQARUVDAN AKADEMIK YETAKCHILIKKA

Kafedra mudiri faoliyatida ikki xil model mavjud. Birinchisi — ma'muriy model: rejalarni tuzish, hisobotlarni topshirish, dars jadvali va yuklamani nazorat qilish. Ikkinchisi — akademik model: ilmiy yo'nalishni belgilash, hamkasblar kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlash, ta'lim mazmunini yangilash. Amaliyotda birinchi model ko'pincha ikkinchisini siqib chiqaradi va mudir "hujjatlar kotibi"ga aylanib qoladi. Ikki model o'rtasidagi asosiy farqlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Kafedra boshqaruvining ma'muriy va akademik yetakchilik modellari

Mezon	An'anaviy ma'muriy model	Akademik yetakchilik modeli
Boshqaruv uslubi	Vertikal (yuqoridan pastga), buyruqqa asoslangan	Kollegial, hamkorlik va kelishuvga asoslangan
Asosiy e'tibor	Hujjatlar, yuklamani taqsimlash, hisobot	Ta'lim sifati, ilmiy natijadorlik, uslubiy yangilanish
Motivatsiya manbai	Nazorat va intizomiy choralar	Kasbiy e'tirof, rivojlanish imkoniyati, rag'bat
Munosabatlar	Rahbar — bo'ysunuvchi	Yetakchi — akademik jamoa
Natija o'lchovi	Rejaning rasmiy bajarilishi	Talabalar o'quv natijalari, kadrlar o'sishi, ilmiy natijalar

Transformatsion yetakchilik nazariyasi nuqtayi nazaridan samarali kafedra mudiri jamoaga ilhomlantiruvchi maqsad taklif qiladi, hamkasblarining intellektual tashabbusini rag'batlantiradi va har bir xodimga individual yondashadi [7]. Kafedra kontekstida bu quyidagilarni anglatadi: kafedraning 3–5 yillik rivojlanish strategiyasini jamoa bilan birga ishlab chiqish; ilmiy maktabni shakllantirish yoki mavjudini rivojlantirish; yosh o'qituvchilar uchun ustoz-shogird tizimini yo'lga qo'yish.

Taqsimlangan yetakchilik konsepsiyasi esa kafedra mudirining barcha vazifalarni yolg'iz o'zi bajarishi mumkin emasligidan kelib chiqadi. Kafedrada o'quv-uslubiy ishlar, ilmiy faoliyat, xalqaro hamkorlik va raqamli ta'lim bo'yicha mas'ul o'qituvchilarni belgilash va ularga real vakolat berish mudirni strategik vazifalar uchun vaqt ajratish hamda jamoada kelajakdagi rahbarlar zaxirasini shakllantiradi.

3. XORIJIY DAVLATLARDA KAFEDRA (DEPARTAMENT) BOSHQARUVI TAJRIBASI

Buyuk Britaniya va AQSh. Anglo-sakson universitetlarida departament rahbari (Head of Department, Department Chair) odatda professor-o'qituvchilar orasidan muayyan muddatga saylanadi yoki tayinlanadi va muddat tugagach, ko'pincha asosiy akademik faoliyatiga qaytadi. Shu bois bu lavozim doimiy ma'muriy martaba emas, balki navbat bilan bajariladigan akademik mas'uliyat sifatida qaraladi — A. Tucker ta'riflagan "teng huquqlilar orasida yetakchi" modeli aynan shu an'anani aks ettiradi [9]. O'quv dasturlari sifati faqat departament rahbarining shaxsiy nazoratiga tayanmaydi: dasturlar departament va fakultet darajasidagi o'quv qo'mitalarida (curriculum committee) muhokama qilinadi. Buyuk Britaniyada esa boshqa universitetlardan jalb etiladigan tashqi ekspertlar (external examiners) instituti baholash standartlari va bitiruvchilar tayyorgarligining boshqa muassasalar bilan qiyoslanishini ta'minlaydi. Departament rahbarining asosiy vazifalari qatorida kadrlarni tanlash, yosh xodimlarga murabbiylik va tashqi moliyalashtirish (grantlar)ni jalb qilishni qo'llab-quvvatlash alohida o'rin tutadi [8].

Germaniya. Germaniya universitetlarining an'anaviy tuzilmasi professorlik kafedrası (Lehrstuhl) modeliga tayanadi: kafedra muayyan professor atrofida shakllanib, uning ilmiy yo'nalishi va xodimlari bilan birga ilmiy-pedagogik maktab vazifasini bajaradi. Bu model konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan akademik erkinlikka asoslanadi — Germaniya Asosiy qonunining 5-moddasi 3-qismiga ko'ra fan, tadqiqot va o'qitish erkindir [6]. Mazkur tajriba kafedra mudirining avvalo ilmiy maktab yetakchisi bo'lishi, uning akademik obro'si esa boshqaruv vakolatining asosiy manbai ekanini ko'rsatadi.

4. O'QUV-USLUBIY FAOLIYATNI BOSHQARISH MAZMUNI

Kafedra mudirining o'quv-uslubiy faoliyatni boshqarishdagi roli quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi.

Ta'lim mazmunini loyihalash. Kredit-modul tizimi sharoitida kafedra fan dasturlarini (silabuslarni) o'quv natijalari (learning outcomes) asosida qayta ishlab chiqishi, ularni ish beruvchilar talablari bilan muvofiqlashtirishi talab etiladi. Mudirning vazifasi — bu jarayonni soat hajmini to'ldirish yoki rasmiy tasdiqdan o'tkazish uchun formal hujjat almashtirish emas, balki ilmiy yangiliklar, amaliyotdagi o'zgarishlar bo'yicha dasturni mazmunan yangilanishdan iborat.

Pedagogik innovatsiyalarni joriy etish. Muammoli ta'lim (problem-based learning), keys-stadi, simulyatsion va raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etishga bosh bo'lish, kafedrada ilg'or tajriba almashinuvini tizimli yo'lga qo'yish mudirning akademik yetakchilik vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'qitish sifatini ta'minlash. O'zaro dars kuzatuvlari (peer observation), ochiq darslar va ular asosida individual rivojlanish rejalarini tuzish kafedra darajasidagi ichki sifat ta'minoti tizimining asosiy elementlaridir. Bu yerda nazoratdan ko'ra rivojlantiruvchi yondashuv ustuvor bo'lishi lozim.

Talabalar fikrini inobatga olish. Talabalar so'rovnomalari (student feedback) natijalari ko'p hollarda rasmiy hisobot bilan cheklanib, qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatmaydi. Kafedra mudiri so'rovnoma natijalarini fan dasturlarini qayta ko'rib chiqish va o'qituvchilarning rivojlanish rejalarini bilan bevosita bog'lashi lozim.

Baholash xolisligini ta'minlash. Kafedra mudiri baholash mezonlari (rubrikalar)ning shaffofligi, nazorat topshiriqlarining o'quv natijalariga mosligi va akademik halollik talablariga rioya etilishi uchun bevosita mas'uldir. Bu masala korrupsiyaga qarshi kurash va ta'lim sifatiga jamoatchilik ishonchi nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

O'quv-uslubiy ta'minot. Darslik, o'quv qo'llanma, elektron o'quv resurslari va mustaqil ta'lim topshiriqlarini yaratishni rejalashtirish hamda ularning sifatini kafedra muhokamasi orqali ta'minlash mudirning an'anaviy, ammo raqamlashtirish sharoitida mazmuni yangilanayotgan vazifasidir.

5. KAFEDRA MUDIRI FAOLIYATINING BESH KOMPONENTLI FUNKSIONAL MODEL

Yuqoridagi tahlil asosida kafedra mudiri faoliyatini besh o'zaro bog'liq komponent orqali tavsiflash va har bir komponent uchun samaradorlik indikatorlarini belgilash taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Kafedra mudiri faoliyatining funksional modeli va samaradorlik indikatorlari

Komponent	Asosiy mazmuni	Samaradorlik indikatorlari
Strategik-akademik	Kafedra rivojlanish strategiyasi, ilmiy yo'nalish va ilmiy maktab	Strategiyaning ijro darajasi; Scopus/Web of Science bazalaridagi nashrlar; grant va xo'jalik shartnomalari
O'quv-uslubiy	Dasturlar mazmuni, pedagogik innovatsiyalar, baholash sifati	Silabuslarning o'quv natijalari va mehnat bozoriga mosligi; talabalar qoniqish darajasi; raqamli va interaktiv kontent ulushi
Kadrlar salohiyatini rivojlantirish	Malaka oshirish, ustoz-shogird tizimi, ilmiy daraja olish	Ilmiy darajali xodimlar ulushi dinamikasi; murabbiylik qamrovi; malaka oshirish qamrovi
Sifat ta'minoti	Ichki monitoring, o'zaro kuzatuv, talabalar fikri, akademik halollik	Kuzatuv va so'rovnomalalar asosida qabul qilingan chora-tadbirlar; akademik halollik buzilishi holatlari
Tashqi hamkorlik	Ish beruvchilar, xorijiy OTMlar, dual ta'lim	Hamkorlik shartnomalari; tashqi ekspertizadan o'tgan dasturlar; bitiruvchilar bandligi

Ushbu model ma'muriy vazifalarni inkor etmaydi, balki ularni akademik maqsadlarga bo'ysundirilgan vosita sifatida qaraydi. Indikatorlar har bir oliy ta'lim tashkiloti va ta'lim yo'nalishi xususiyatidan kelib chiqib moslashtirilishi, faqat miqdoriy emas, balki sifat ko'rsatkichlarini ham qamrab olishi lozim.

TAKLIFLAR

Birinchidan, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan kafedra mudiri lavozimi uchun namunaviy kompetensiyalar profili hamda 2-jadvalda keltirilgan komponentlarga asoslangan faoliyatni baholash mezonlarini tavsifiyaviy xarakterda ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, PQ-60-son qarorda rektorlar uchun nazarda tutilgan maqsadli boshqaruv malaka oshirish amaliyotini kafedra mudirlari va mudirlik lavozimiga zaxiradagi o'qituvchilarga nisbatan ham kengaytirish taklif etiladi. "Akademik yetakchilik va oliy ta'lim menejmenti" moduli tarkibiga pedagogik konfliktologiya, vaqtni boshqarish, emotsional intellekt, o'quv dasturlarini xalqaro akkreditatsiyaga (masalan, ABET, FIBAA) tayyorlash kabi mavzularni kiritish lozim.

Uchinchidan, kafedra mudirining ma'muriy yuklamasini kamaytirish (debyurokratizatsiya) zarur: takrorlanuvchi hisobot va so'rovlarni HEMIS va elektron hujjat aylanishi tizimlari orqali avtomatlashtirish, texnik-tashkiliy vazifalarni kafedra ma'muriy xodimiga (laborant, kabinet mudiri) birlashtirish.

To'rtinchidan, fan dasturlari va o'quv-uslubiy majmualarni muntazam ravishda ish beruvchilar vakillari hamda boshqa (shu jumladan xorijiy) oliy ta'lim tashkilotlari mutaxassislari ekspertizasidan o'tkazish amaliyotini joriy etish tavsiya etiladi. Bu Buyuk Britaniyadagi tashqi ekspertlar institutining milliy sharoitga moslashtirilgan shakli bo'ladi.

Beshinchidan, kafedrada taqsimlangan yetakchilik tamoyilini joriy etish — o'quv-uslubiy, ilmiy va xalqaro faoliyat bo'yicha mas'ul koordinatorlarni belgilab, ularning mehnatini yuklamada hisobga olish, mudir rahbarligida muntazam "metodik mahorat" seminarlari va yosh o'qituvchilar uchun murabbiylik tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

Oltinchidan, talabalar so'rovnomalari natijalarini kafedra majlislarida majburiy muhokama qilish va ularni fan dasturlarini qayta ko'rib chiqish hamda o'qituvchilarning individual rivojlanish rejalari bilan bog'lash tartibini ichki nizomlarda mustahkamlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 23.09.2020, O'RQ-637-son. — <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 08.10.2019, PF-5847-son. — <https://lex.uz/docs/-4545884>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, 24.12.2021, PQ-60-son. — <https://lex.uz/docs/-5793261>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalariga pedagog xodimlarni tanlov asosida ishga qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori, 10.02.2006, 20-son. — <https://lex.uz/docs/-973497>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 31.12.2020, 824-son.
6. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23.05.1949, Art. 5 Abs. 3. — <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/>
7. Bass B.M., Riggio R.E. Transformational Leadership. 2nd ed. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
8. Gmelch W.H., Miskin V.D. Leadership Skills for Department Chairs. — Bolton, MA: Anker Publishing, 1993.
9. Tucker A. Chairing the Academic Department: Leadership Among Peers. 3rd ed. — Phoenix: American Council on Education / Oryx Press, 1992.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA RAHBAR KADRLAR BOSHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Rizayeva Yulduz Mamir qizi

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi "13.00.07 –Ta'limda menejment" yo'nalishi tayanch doktoranti

E-mail: yulduzrizayeva1996@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi boshqaruv faoliyatiga yangi yondashuvlarni olib kirayotgan bir sharoitda rahbarlarning kasbiy kompetensiyalari, boshqaruv madaniyati va raqamli liderlik salohiyatini rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi. Tadqiqotning maqsadi raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish va kontent tahlili metodlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, boshqaruv madaniyati, rahbar kadrlar, raqamli kompetensiya, raqamli liderlik, innovatsion boshqaruv, strategik boshqaruv.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты развития управленческой культуры управленческого персонала в контексте цифровой трансформации. В условиях стремительного развития цифровых технологий, внедряющих новые подходы к управленческой деятельности, развитие профессиональных компетенций, управленческой культуры и потенциала цифрового лидерства у руководителей стало актуальной проблемой. Цель исследования – анализ теоретических основ развития управленческой культуры управленческого персонала в контексте цифровой трансформации и разработка практических рекомендаций по ее совершенствованию. В исследовании использованы методы систематического анализа, сравнительного анализа, обобщения научной литературы и контент-анализа.

Ключевые слова: цифровая трансформация, культура управления, лидерство, цифровая компетентность, цифровое лидерство, управление инновациями, стратегическое управление.

Abstract. The article analyzes the theoretical and practical aspects of developing the management culture of executive personnel in the context of digital transformation. As the rapid development of digital technologies introduces new approaches to management activities, the development of executives' professional competencies, management culture, and digital leadership potential has become a pressing issue. The aim of the study is to analyze the theoretical foundations of developing the management culture of executive personnel amidst digital transformation and to formulate practical recommendations for its enhancement. The study employed methods such as systems analysis, comparative analysis, the synthesis of scientific literature, and content analysis.

Keywords: digital transformation, management culture, executive personnel, digital competence, digital leadership, innovative management, strategic management.

INTRODUCTION (KIRISH)

Raqamli transformatsiya XXI asrning eng muhim rivojlanish tendensiyalaridan biri sifatida davlat boshqaruvi, ta'lim, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va raqamli platformalarning keng qo'llanilishi boshqaruv faoliyatining mazmuni va shaklini sezilarli darajada o'zgartirdi. Zamonaviy tashkilotlarda boshqaruv samaradorligi endilikda nafaqat moddiy resurslar, balki rahbarning raqamli kompetensiyasi, strategik fikrlashi, o'zgarishlarni boshqarish qobiliyati va boshqaruv madaniyatiga ham bevosita bog'liq bo'lib bormoqda. Boshqaruv madaniyati rahbarning kasbiy bilimlari, axloqiy tamoyillari, kommunikativ ko'nikmalari, liderlik fazilatlarini va tashkilot faoliyatini samarali tashkil etish qobiliyatining integrallashgan ifodasidir. Raqamli transformatsiya sharoitida ushbu tushuncha yangi mazmun kasb etmoqda. Chunki rahbarlar nafaqat an'anaviy boshqaruv usullarini, balki raqamli texnologiyalarni qo'llash, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, masofaviy jamoalarni boshqarish va kiberxavfsizlik tamoyillariga amal qilish kompetensiyalariga ham ega bo'lishlari zarur. O'zbekiston

Respublikasida davlat boshqaruvi va iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron hukumat tizimining rivojlantirilishi, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, ta'lim tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi rahbar kadrlarga nisbatan yangi kasbiy talablarni shakllantirmoqda. Shu sababli boshqaruv madaniyatini raqamli transformatsiya talablariga mos ravishda rivojlantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili boshqaruv madaniyati, tashkiliy madaniyat va raqamli liderlik bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjudligini ko'rsatadi. Biroq aynan rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini raqamli transformatsiya sharoitida rivojlantirishning kompleks nazariy modeli va amaliy mexanizmlarini yorituvchi tadqiqotlar nisbatan kam. Shu bois ushbu maqolada mazkur masala tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish.

- boshqaruv madaniyatining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- raqamli transformatsiyaning rahbar faoliyatiga ta'sirini aniqlash;
- boshqaruv madaniyatining asosiy tarkibiy komponentlarini tavsiflash;
- rahbar kadrlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolada boshqaruv madaniyati raqamli transformatsiya sharoitida rahbar faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Taklif etilgan nazariy yondashuv rahbar kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va boshqaruv faoliyatini baholash mezonlarini takomillashtirishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

METHODS — TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi tizimli, kompetensiyaviy va institutsional yondashuvlarning o'zaro uyg'unligiga asoslandi.

Tadqiqotning metodologik asosini boshqaruv madaniyati, raqamli transformatsiya, raqamli liderlik, innovatsion boshqaruv va inson kapitalini rivojlantirishga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlarning tahliliy materiallari hamda raqamlashtirish va boshqaruvni rivojlantirishga oid me'yoriy hujjatlar o'rganildi.

Tizimli tahlil metodi. Ushbu metod orqali raqamli transformatsiya va rahbar kadrlar boshqaruv madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi.

Kontent tahlil metodi. Ilmiy manbalarda boshqaruv madaniyati, raqamli kompetensiya va raqamli liderlik tushunchalarining mazmuni tahlil qilindi hamda umumiy va farqli jihatlar aniqlandi.

Qiyosiy tahlil metodi. An'anaviy va raqamli boshqaruv yondashuvlarining asosiy xususiyatlari o'zaro taqqoslandi.

Umumlashtirish metodi. Ilmiy manbalarda mavjud nazariy qarashlar umumlashtirilib, raqamli transformatsiya sharoitida rahbar boshqaruv madaniyatining asosiy komponentlari shakllantirildi.

Kompetensiyaviy yondashuv. Rahbarning zamonaviy boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar majmui aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida boshqaruv madaniyati quyidagi asosiy komponentlar majmuasi sifatida qaraldi:

1. raqamli kompetensiya;
2. strategik fikrlash;
3. innovatsion liderlik;
4. kommunikativ kompetensiya;
5. axborot va ma'lumotlardan foydalanish madaniyati;
6. kasbiy-etika va mas'uliyat;
7. uzluksiz kasbiy rivojlanish.

Mazkur komponentlarning o'zaro uyg'unligi rahbarning raqamli muhitda samarali boshqaruv faoliyatini amalga oshirish imkoniyatlarini belgilovchi omil sifatida qaraldi.

RESULTS — NAZARIY-TAHLILIIY NATIJALAR

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BOSHQARUV MADANIYATINING O'ZGARISHI

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya boshqaruv madaniyatining mazmunini sezilarli darajada kengaytirmoqda. An'anaviy boshqaruv modelida rahbarning vakolati, nazorat funksiyasi, tashkiliy tartib va bevosita kommunikatsiya asosiy o'rin tutgan bo'lsa, raqamli boshqaruv sharoitida tezkor axborot almashinuvi, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, moslashuvchanlik va innovatsion fikrlashga ehtiyoj kuchayadi.

Buni quyidagi taqqoslash orqali ifodalash mumkin.

1-jadval. An'anaviy va raqamli boshqaruv madaniyatining asosiy xususiyatlari

Mezon	An'anaviy boshqaruv	Raqamli boshqaruv
Qaror qabul qilish	Tajriba va intuitiv yondashuvga ko'proq tayanish	Ma'lumotlar va analitik vositalarga tayanish
Kommunikatsiya	Asosan bevosita va vertikal	Gorizontal, vertikal va raqamli
Nazorat	Markazlashgan	Raqamli monitoring va natijaga yo'naltirilgan
Innovatsiya	Alohida tashabbuslar asosida	Tizimli va uzluksiz jarayon sifatida
Rahbar roli	Nazoratchi va topshiriq beruvchi	Lider, koordinator va o'zgarishlar boshqaruvchisi
Xodim roli	Topshiriq ijrochisi	Jarayonning faol ishtirokchisi
Bilim almashinuvi	Cheklangan va ierarxik	Ochiq, tezkor va raqamli
Moslashuvchanlik	Nisbatan past	Yuqori

Jadvaldan ko'rinadiki, raqamli transformatsiya rahbarning boshqaruv faoliyatini nazoratga asoslangan modeldan hamkorlik, innovatsiya va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv modeliga tomon yo'naltiradi.

3.2. RAHBAR BOSHQARUV MADANIYATINING ASOSIY KOMPONENTLARI

Tahlil natijasida raqamli transformatsiya sharoitida rahbar boshqaruv madaniyatini shakllantiruvchi asosiy komponentlar aniqlandi.

2-jadval. Rahbar boshqaruv madaniyatining asosiy komponentlari

Komponent	Mazmuni
Raqamli kompetensiya	Raqamli texnologiyalar va platformalardan samarali foydalanish
Strategik fikrlash	Uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va raqamli o'zgarishlarni rejalashtirish
Innovatsion liderlik	Yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlash va innovatsion muhit yaratish
Kommunikativ kompetensiya	Raqamli va an'anaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish
Ma'lumotlar bilan ishlash	Axborotni izlash, tahlil qilish va qaror qabul qilishda foydalanish
Raqamli etika	Axborot xavfsizligi, maxfiylik va mas'uliyat tamoyillariga rioya qilish
Uzluksiz rivojlanish	Yangi bilim va ko'nikmalarni muntazam egallash

Mazkur komponentlar bir-biridan mustaqil emas. Aksincha, ular yagona boshqaruv kompetensiyalari tizimini tashkil etadi. Masalan, raqamli texnologiyalarni bilishning o'zi samarali boshqaruvni ta'minlamaydi. Rahbar ushbu texnologiyalardan strategik maqsadlarda foydalanishi, xodimlarni o'zgarishlarga jalb qilishi va raqamli muhitda samarali kommunikatsiyani yo'lga qo'yishi lozim.

RAQAMLI KOMPETENSIYANING BOSHQARUV MADANIYATIDAGI O'RNI

Raqamli kompetensiya zamonaviy rahbarning professional faoliyatida muhim tarkibiy qismga aylanmoqda. U faqat kompyuter yoki dasturiy ta'minotdan foydalanish ko'nikmasi bilan cheklanmaydi. Raqamli kompetensiya axborotni izlash va baholash, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash hamda raqamli muhitda samarali muloqot qilish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi.

Rahbarning raqamli kompetensiyasi yuqori bo'lsa, tashkilotda yangi texnologiyalarni joriy etish jarayonida qarshiliklarni kamaytirish, xodimlarni o'zgarishlarga tayyorlash va mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi. Shu nuqtai nazardan, rahbarlarning malaka oshirish dasturlarida faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki raqamli strategiya, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv, sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish va raqamli etika masalalarini ham qamrab olish maqsadga muvofiq.

STRATEGIK LIDERLIK VA INNOVATSION BOSHQARUV

Raqamli transformatsiya sharoitida rahbarning asosiy vazifalaridan biri tashkilotdagi o'zgarishlarni strategik jihatdan boshqarishdan iborat. Texnologik yangilikni joriy etishning o'zi yetarli emas. Ushbu texnologiyaning tashkilot maqsadlari bilan bog'liqligi, xodimlarning unga moslashuvi va kutilayotgan natijalarni baholash mexanizmlari ham ishlab chiqilishi zarur.

Innovatsion liderlik rahbardan yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlash, tajriba o'tkazish uchun sharoit yaratish, xodimlarning tashabbuslarini rag'batlantirish va muvaffaqiyatsizliklardan saboq olishga imkon beruvchi tashkiliy muhitni shakllantirishni talab qiladi. Shunday qilib, raqamli transformatsiya rahbarning rolini faqat ma'muriy boshqaruvchi sifatidan o'zgarishlarni boshqaruvchi lider darajasiga olib chiqadi.

MA'LUMOTLARGA ASOSLANGAN BOSHQARUV

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi rahbarlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida olish va tahlil qilish imkonini bermoqda. Shu sababli ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish boshqaruv madaniyatining muhim elementi sifatida shakllanmoqda. Bunda rahbarning vazifasi faqat ma'lumotni olish emas, balki uning ishonchililigini baholash, turli manbalarni taqqoslash, ma'lumotlardan tegishli xulosalar chiqarish va qaror qabul qilish jarayonida ulardan mas'uliyat bilan foydalanishdan iborat. Ma'lumotlardan foydalanish madaniyati rivojlangan tashkilotlarda qaror qabul qilish jarayonining shaffofligi va asoslanganligini oshirish imkoniyati mavjud. Biroq bunda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligi va raqamli etika masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

RAHBAR BOSHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MODELI

Nazariy tahlil asosida rahbar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning quyidagi konseptual modeli taklif etiladi:

Raqamli kompetensiya + Strategik liderlik + Innovatsion fikrlash + Kommunikativ kompetensiya + Ma'lumotlar bilan ishlash + Raqamli etika + Uzluksiz kasbiy rivojlanish → Rivojlangan boshqaruv madaniyati → Samarali raqamli boshqaruv.

Ushbu modelning o'ziga xos jihati shundan iboratki, boshqaruv madaniyati alohida bir kompetensiya emas, balki o'zaro bog'liq kompetensiyalar tizimi sifatida qaraladi.

Modelni amaliyotga joriy etish quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Rahbarlarning mavjud raqamli va boshqaruv kompetensiyalarini diagnostika qilish.
2. Aniqlangan ehtiyojlar asosida individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.
3. Raqamli liderlik va innovatsion boshqaruv bo'yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.
4. Tashkilotda raqamli hamkorlik va bilim almashish muhitini yaratish.
5. Rahbar faoliyatini raqamli kompetensiyalar va boshqaruv madaniyati mezonlari asosida muntazam baholash.
6. Natijalarga muvofiq rivojlantirish dasturlarini takomillashtirib borish.

Mazkur yondashuv rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini bir martalik o'quv kurslari orqali emas, balki uzluksiz rivojlanadigan tizim sifatida shakllantirish imkonini beradi.

CONCLUSION — XULOSA

Raqamli transformatsiya sharoitida rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zamonaviy tashkilotlarning barqaror va samarali faoliyat yuritishi uchun muhim shartlardan biridir. Tadqiqot natijalari boshqaruv madaniyatini faqat ma'muriy boshqaruv tajribasi bilan cheklash mumkin emasligini ko'rsatdi. Raqamli muhit rahbardan yangi turdagi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Jumladan, raqamli texnologiyalarni tushunish, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, innovatsiyalarni boshqarish, raqamli kommunikatsiyani yo'lga qo'yish, jamoani o'zgarishlarga tayyorlash va raqamli etika tamoyillariga amal qilish zamonaviy boshqaruv madaniyatining muhim tarkibiy qismlariga aylanmoqda.

Tadqiqotda boshqaruv madaniyatining yettita asosiy komponenti ajratib ko'rsatildi: raqamli kompetensiya, strategik fikrlash, innovatsion liderlik, kommunikativ kompetensiya, ma'lumotlar bilan ishlash madaniyati, raqamli etika va uzluksiz kasbiy rivojlanish.

Shuningdek, rahbar kadrlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning konseptual modeli taklif qilindi. Modelning asosiy g'oyasi shundan iboratki, raqamli kompetensiya va liderlik kompetensiyalari bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yagona boshqaruv tizimi doirasida rivojlantirilishi lozim.

Umuman olganda, raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati faqat yangi texnologiyalarni joriy etishga emas, balki ushbu texnologiyalarni boshqaradigan inson kapitalining tayyorgarligiga ham bog'liq. Shu sababli rahbar kadrlarni rivojlantirish siyosatida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va uzluksiz kasbiy ta'limni ta'minlash ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda taklif etilgan konseptual modelni empirik ma'lumotlar asosida tekshirish, rahbarlarning raqamli kompetensiyalari va boshqaruv madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikni statistik usullar yordamida baholash hamda turli tashkilotlar kesimida qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. (2020). The OECD Digital Government Policy Framework: Six dimensions of a Digital Government. OECD Public Governance Policy Papers, No. 2. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f64fed2a-en>.
2. OECD. (2020). Going Digital Integrated Policy Framework. OECD Digital Economy Papers, No. 292. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/dc930adc-en>.
3. OECD. (2021). The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government. OECD Publishing.
4. OECD. (2021). Development Co-operation Report 2021: Shaping a Just Digital Transformation. OECD Publishing.
5. OECD. (2025). Effectively Managing Investments in Digital Government: An OECD Policy Framework. OECD Public Governance Policy Papers, No. 76. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5c324e91-en>.
6. OECD. (2026). Digital Government Outlook 2026: From Foundations to Transformational Impact. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0496b2bc-en>.
7. OECD. (2026). The OECD Going Digital Integrated Policy Framework 2026. OECD Digital Economy Papers, No. 381. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0254ae07-en>.
8. United Nations Development Programme. (2022). UNDP Digital Leadership Learning Modules. UNDP.
9. Müller, S. D., Konzag, H., Nielsen, J. A., & Sandholt, H. B. (2024). Digital transformation leadership competencies: A contingency approach. *International Journal of Information Management*, 75, 102734. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102734>.
10. Kelley School of Business. (2024). Transformative leadership competencies for organizational digital transformation. *Business Horizons*, 67(4), 425–437. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2024.04.004>.